

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Středověký sakrální prostor a jeho symbolika:

Středověké portály v českých zemích

Petra Stenzelová

Plzeň 2016

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Studijní program Humanitní studia

Studijní obor Humanistika

Bakalářská práce

Středověký sakrální prostor a jeho symbolika:

Středověké portály v českých zemích

Petra Stenzelová

Vedoucí práce:

Mgr. Petra Hečková, Ph.D

Katedra filozofie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2016

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2016

Poděkování

Děkuji Mgr. Petře Hečkové, Ph.D za cenné rady, připomínky a metodickou pomoc, jež mi při zpracování této bakalářské práce poskytla.

Obsah

1 ÚVOD	1
2. VÝVOJ PORTÁLU	5
3. ROMÁNSKÉ PORTÁLY	9
3.1 Portál kostela sv. Jakuba v Jakubu-Církvicích.....	9
3.2 Portál kostela sv. Prokopa v Záboří nad Labem.....	11
3.3 Portál kostela sv. Václava v Hrusicích	14
3.4 Portál kostela sv. Linharta v Cítově	16
3.5 Portál kostela sv. Havla v Poříčí nad Sázavou.....	18
3.6 Portál kostela sv. Prokopa v Třebíči.....	20
4 GOTICKÉ PORTÁLY	23
4.1 Portál kláštera Porta coeli v Předklášteří u Tišnova	23
4.2 Portál kostela Nanebevzetí Panny Marie v Polici nad Metují.....	27
4.3 Tympanon bývalého portálu kostela Panny Marie Sněžné v Praze	29
4.4 Zlatá brána katedrály sv. Víta v Praze na Pražském hradě	32
4.5 Portál Týnského chrámu na Staroměstském náměstí v Praze	36
4.6 Portál Staré radnice v Brně	40
5 ÚLOHA PORTÁLU V ORGANISMU SAKRÁLNÍ STAVBY.....	43
6 ZÁVĚR	45
5 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	47
Internetové zdroje.....	52
6 RESUMÉ.....	53
6.1 České resumé	53
6.2 English Summary	53
7 PŘÍLOHY	55
8 SEZNAM VYOBRAZENÍ	61

1 ÚVOD

Ve své bakalářské práci se budu zabývat tématem středověkého portálu v českých zemích v kontextu románského a gotického stavebního slohu. Mým cílem je stručně popsat vývoj portálu v tomto období a posléze demonstrovat proměny a variabilitu této části architektury na případech vybraných památek, což též podložím obrazovou přílohou. Budu se věnovat nejen analýze a deskripci formální a ikonografické výzdoby těchto památek, ale v krátkosti nastíním i jejich nejbližší analogie a současný stav s ohledem na pozdější stavební úpravy. V závěrečné kapitole se pokusím shrnout všeobecné poznatky o zkoumaných portálech a o jejich vlivu na středověkého člověka, portál byl totiž důležitou částí organismu středověkého kostela.

Pro účel své práce jsem vybrala 12 památek (6 románských a 6 gotických), na jejichž příkladu lze podle mého názoru nejlépe ukázat vývoj portálové architektury od počátku 12. až do poloviny 16. století. Tyto se v minulosti nacházely na území zemí Koruny české a dnes bychom je našli v České republice. Jedná se o pamětihodnosti mající nesporný historický význam a mnoho z nich je proto zařazeno na seznam národních kulturních památek ČR,¹ a ve dvou případech dokonce na i na Seznam světového kulturního dědictví UNESCO.² Konkrétně se jedná se o tyto památky:

- Portál kostela sv. Jakuba v Jakubu-Církvicích;
- portál kostela sv. Prokopa v Záboří nad Labem;
- portál kostela sv. Václava v Hrusicích;
- portál kostela sv. Linharta v Cítově;
- portál kostela sv. Havla v Poříčí nad Sázavou;
- portál kostela sv. Prokopa v Třebíči;

¹ Národní památkový ústav. *MonumNet* [online]. Citováno dne 15. 3. 2016. Dostupné z WWW: <<http://monumnet.npu.cz/>>.

² *České dědictví UNESCO* [online]. Citováno dne 15. 3. 2016. Dostupné z WWW: <<http://www.unesco-czech.cz/>>.

- portál Porta coeli v Předklášteří u Tišnova;
- portál kostela Nanebevzetí Panny Marie v Polici nad Metují;
- tympanon někdejšího portálu kostela Panny Marie Sněžné v Praze;
- Zlatá brána katedrály sv. Víta v Praze;
- portál Týnského chrámu na Jungmannově náměstí v Praze;
- portál Staré radnice v Brně.

Informace o jednotlivých portálech budu strukturovat následně. V úvodu geograficky a historicky zařadím budovu, jejíž součástí portálová architektura je a následně stručně popíšu samotný portál. Na následujících řádcích se budu věnovat deskripci jeho částí, přičemž se pokusím systematicky postupovat v kontextu návaznosti jednotlivých částí od spodku portálu směrem nahoru – tedy od ostění, přes archivoltu až k tympanonu. Ne všechny portály se zachovaly v původním stavu, některé jejich části byly poškozeny nebo se vůbec nedochovaly (případně nikdy nebyly součástí portálové architektury), a proto v některých případech tento postup přizpůsobím. Tympanon, je-li prvkem portálu, budu záměrně popisovat jako poslední, protože velmi často je jeho součástí ikonografické sdělení, kterému se budu věnovat následně. Budu se snažit seznámit čtenáře s námětem scény, a bude-li to možné, představit mu také postavy, které v ní vystupují. Pokud se odborná literatura v tomto bodě nebude shodovat, uvedu všechny teorie, každou s odkazem na konkrétního autora. Pozornost budu věnovat také tomu, s jakou historickou osobností, ať už jde o zakladatele či později o architekta, je konkrétní portál, respektive chrám spjat. Pokusím se přiblížit zejména to, jak tato osoba ovlivnila vznik či výslednou podobu portálu. Posléze se zaměřím na stav památky, zmíním její poškození a eventuálně také rekonstrukce, kterými prošla. Na závěr uvedu nejbližší analogie portálu a případně i stavby, které se jím nechaly ovlivnit.

Při tvorbě své práce jsem narazila určitý na kontrast ve stavu bádání mezi románskými a gotickými stavbami, potažmo jejich portály. V případě gotických staveb jsem totiž nezaznamenala žádný vážnější problém s nedostatkem

literárních pramenů, nicméně co se týče architektury románské, setkala jsem se mnohdy s nedostatečným stavem zpracování.

Na následujících stránkách budu hojně odkazovat k mnoha informačním zdrojům, ráda bych zde proto nyní zmínila alespoň ty nejdůležitější z nich. Kvůli problému s nedostatkem komplexních informačních zdrojů jsem využívala zejména publikace zaměřené buďto architekturou románskou či gotickou. V hojném množství jsem také pracovala s literaturou řešící přímo problematiku jednotlivých staveb či konkrétních portálů. V mém seznamu literatury jsou však i takové prameny, které mi posloužily v průběhu celé práce, tedy jak pro popis románských, tak i gotických vstupních portálů. Jednou z těchto výjimek je stěžejní publikace *Dějiny českého výtvarného umění: Od počátků do konce středověku*.³ Důležitý pro mě byl také článek Václava Mencla *Vývoj středověkého portálu v českých zemích*,⁴ který shrnuje základní informace o vstupních portálech na našem území. Článek vyšel v periodiku *Zprávy památkové péče*,⁵ ze kterého jsem taktéž čerpala i mnoho informací k dalším památkám. Stejně tomu je i s periodikem *Umění*,⁶ které vychází pod záštitou Československé akademie věd, a se seriálem *Průzkumy památek*.⁷

Co se týče románské architektury, pracovala jsem v první řadě s publikacemi Anežky Merhautové, která je odbornicí na slovo vzaté. Touto oblastí architektury se zabývá v díle *Raně středověká architektura v Čechách*⁸ a také v publikaci *Románské umění v Čechách a na Moravě*,⁹ na které spolupracovala spolu s Dušanem Třeštíkem. Hojně jsem využívala publikaci *Architektura románská*,¹⁰ na které se společně podíleli Klára Benešovská, Petr

³ *Dějiny českého výtvarného umění*. 1984.

⁴ MENCL. *Vývoj středověkého portálu v českých zemích*. 1960.

⁵ *Zprávy památkové péče* = *Journal of Historical Heritage Preservation: časopis státní památkové péče*. 1992- .

⁶ *Umění* = *The Art: časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky*. 1953- .

⁷ *Průzkumy památek* = *Denkmalforschung = Historical Monuments' research & documentation*. 1994- .

⁸ MERHAUTOVÁ. *Raně středověká architektura v Čechách*. 1971.

⁹ MERHAUTOVÁ, TŘEŠTÍK, ed. *Románské umění v Čechách a na Moravě*. 1984.

¹⁰ BENEŠOVSKÁ, ed. *Architektura románská*. 2001.

Chotěbor, Tomáš Durdík a Zdeněk Dragoun. Důležitým zdrojem informací pro mě byla též kniha *Česká architektura v době posledních Přemyslovců*¹¹ od Jiřího Kuthana. Poté jsem pracovala s informacemi z článků a publikací, věnujících se přímo jednotlivým památkám (např. u portálu kostela sv. Prokopa v Záboří nad Labem nebo u portálu kostela sv. Prokopa v Třebíči).

Ucelený výklad o gotické architektuře mi poskytla publikace Alberta Kutala a Vladimíra Špačka s názvem *České gotické umění*¹² a taktéž kniha Václava Mencla *Česká architektura doby lucemburské*.¹³ Užitečná byla též publikace *Počátky a rozmach gotické architektury v Čechách* od Jiřího Kuthana.¹⁴ Co se týče portálů nacházejících se na území Prahy, využívala hojně knihu Pavla Kaliny a Jiřího Koťátka *Praha 1310 – 1490: Kapitoly o vrcholné gotice*.¹⁵ K většině gotických portálů jsem též využívala zdroje přímo zaměřené na ně samé, případně na stavby, jejichž jsou součástí.

¹¹ KUTHAN. *Česká architektura v době posledních Přemyslovců: Města - hrady - kláštery - kostely*. 1994.

¹² KUTAL, ŠPAČEK, ed. *České gotické umění*. 1972.

¹³ MENCL. *Česká architektura doby lucemburské*. 1948.

¹⁴ KUTHAN. *Počátky a rozmach gotické architektury v Čechách: k problematice cisterciácké stavební tvorby*. 1983.

¹⁵ KALINA, KOŤÁTKO. *Praha 1310-1419: kapitoly o vrcholné gotice*. 2004.

2. VÝVOJ PORTÁLU

První křesťanské sakrální stavby se na našem území objevují v 9. století, kdy na území Velké Moravy dochází ke christianizaci.¹⁶ Ještě dlouhou dobu zde však existovala i kultura navazující na původní slovanskou společnost, která byla ve své podstatě pohanská.¹⁷ K prolnutí těchto dvou světů dochází až v 11. století, kdy se zde zároveň rozvíjí i románské umění.¹⁸ V západních zemích se sice s románským slohem můžeme setkat již ve století 10., je však nutné si uvědomit, že české středověké umění se rozvíjí na základě odlišných historických podnětů.¹⁹

Románský sloh se stal prvním jednotným západoevropským stavebním slohem po skončení antiky. Ztělesňoval touhu po novém uspořádání světa, která se odrážela ve stavbě sakrálních prostorů, jež sloužily jako shromaždiště pro věřící. Tyto stavby se tak staly nástrojem církve a státu.²⁰ Svým vzhledem neusilovaly o jedinečnost a vzájemnou odlišnost, snažily se spíše o vyjádření pomocí abstraktních schémat.²¹ Ty se však postupem času stávaly více realistickými, aby jim porozuměla co nejširší vrstva věřících. Prostí lidé totiž nebyli nábožensky, ani jinak vzdělaní a chápali proto jen určitou část sdělení, která jim byla zprostředkována pomocí kázání.

V tomto období na našem území vznikaly především rotundy, tribunové kostely a baziliky. A přestože románské stavby jsou velmi rozmanité, existuje mnoho typických znaků, které na nich můžeme identifikovat. Tyto jsou orientovány spíše horizontálně (na rozdíl od vertikální gotiky) a mají široké kvádríkové zdi. Uvnitř staveb bychom mohli spatřit buďto plochý strop, typický pro nejstarší stavby, nebo valenou klenbu, jejíž váha je svedená do silných

¹⁶ BIRNBAUM. *Dějepis výtvarného umění v Čechách*. s. 19.

¹⁷ BENEŠOVSKÁ. *Architektura románská*. s. 35-36.

¹⁸ Tamtéž.

¹⁹ MERHAUTOVÁ. *Románské umění v Čechách a na Moravě*. s. 16-17.

²⁰ Tamtéž.

²¹ Tamtéž. s. 17.

sloupů a pilířů, které zároveň člení vnitřní prostor. Okna jsou zde velmi malá a mají střílnový vzhled, nebo jsou sdružená a od sebe je odděluje sloupek.

Předmětem mého zájmu jsou však především vstupní portály. V počátcích šlo jen o prosté rámování dveřního prostoru, které bylo zakončené půlkruhovým obloukem, postupem času k nám však začaly pronikat vlivy z pokročilejších oblastí křesťanského světa, především ze západní Evropy, které přispěly k jeho větší zdobnosti. U románské architektury se nejčastěji setkáváme s typem tzv. ústupkových portálů, které ustupují do masy zdiva až ke dveřnímu prostoru. Nadpraží je pak členěno půlkruhovou archivoltou, která se pne nad tympanonem, mnohdy reliéfně zdobeným. S reliéfní výzdobou se můžeme setkat i v ostatních částech portálů.

První známky větší zdobnosti portálů můžeme hledat v ostění, které je z počátku tvořeno pouhými pravoúhlými ústupky. Do jejich hran jsou však posléze vkládány oblé sloupky, inspirované antickým uměním,²² jak to můžeme vidět na příkladu portálu kostela sv. Jakuba v Jakubu-Církvicích. Tam se setkáváme také s trnožním soklem a náběžnou římsou, která má za úkol oddělit ostění od archivoly. Sloupky se posléze stávají zdobnějšími a objevuje se u nich patka a hlavice. Odstupnění můžeme sledovat i v archivoltě, jejíž profily jsou často také zdobeny. Bohatou ornamentální výzdobu, jak v oblasti archivoly, tak na sloupcích v ostění, najdeme např. na torzu portálu v Záboří nad Labem. U portálu kostela sv. Václava v Hrusicích pak můžeme namísto sloupků sledovat úzké pruty v hranách ostění, které byly vytvořeny metodou vybrání okolní hmoty.²³ Zde se navíc setkáváme také s rustikálně zdobeným tympanonem. Ke zdobení portálů se používá celá řada motivů, mezi ty méně časté patří např. motiv zubořezu a bobulí, který najdeme na portálu kostela sv. Havla v Poříčí nad Sázavou. Častější je např. palmetový motiv, který se dochoval v nadpraží portálu kostela sv. Linharta v Cítově.

²² MENCL. *Vývoj středověkého portálu v českých zemích*. s. 9.

²³ Tamtéž. s. 11.

Postupem času se setkáváme se stále větším vlivem cisterciácké architektury.²⁴ V první třetině 13. století můžeme sledovat snahu o množení ústupků v ostění, které vytváří větší hloubku portálu. Toho se často docíluje i tím, že jsou po obou vnějších stranách portálu postaveny volné sloupky. Portály se mnohdy stávají hlubšími, než je samotná nosná zeď. Sloupky nevázané do hmoty portálu se objevují i v ostění, často jsou též v polovině přetnuté talířovitou patkou. Na důležitosti získává i tympanon, často opatřený vpadlinou s obloučkovým vlysem, jako je tomu u portálu kostela sv. Prokopa v Třebíči.

V této době už můžeme na některých stavbách, potažmo portálech sledovat prvky umění gotického slohu, který k nám proniká z Burgundska na přelomu 12. a 13. století během vlády Přemysla Otakara I.²⁵ Jedná se o velmi ucelený stavební sloh, vzniklý v severní Francii, který je úzce spjat s rozvojem feudalismu a se společenskými změnami.²⁶ Na rozdíl od slohu románské se tak gotika uplatňuje na mnohem širším okruhu staveb, což souvisí také s rozvojem měst.²⁷

V tomto období vzniká mnoho kostelů, vrcholem gotiky jsou však katedrály. Stavitelé se snaží o co největší odhmotnění staveb a vertikalismus, který má věřícímu pomoci dosáhnout blíže k bohu. Stavby jsou, právě kvůli své výšce opatřovány vnitřním i vnějším opěrným systémem, který jim dodává stabilitu. Vnitřní opěrný systém je soustavou pilířů a klenebních žeb, jež jsou svedená do přípor. Vnější opěry sestávají z opěrných pilířů a oblouků, ke kterým přiléhají věžičky fiál. Naprosto typickým jsou v tomto období lomený oblouk, a také křížová žebrová klenba. Gotika přináší i inovaci v podobě rozměrných oken s vitráží.

²⁴ MENCL. *Vývoj středověkého portálu v českých zemích*. s. 12.

²⁵ *Dějiny českého výtvarného umění*. s. 145-146.

²⁶ KUTAL. *České gotické umění*. s. 9.

²⁷ Tamtéž.

Portály mají zprvu stále románský ústupkový vzhled, jsou však doplněny o gotické prvky. Tak je tomu v případě portálu v Předklášteří u Tišnova či v Polici nad Metují, kde už je k vidění např. náznak zalomení v archivoltě. Prvek lomeného oblouku se prosazuje velmi rychle: do zalomení ústí jak archivolta, tak pochopitelně i tympanon, který získává trojúhelníkový tvar. Umělci se postupem času přizpůsobují i požadavku na symetrii všech částí, který byl románské architektuře cizí. V této době také dochází ke snaze vytvořit nálevkovitý portál bez hran v ústupcích, čehož se docíluje např. i tím, že patky a hlavice sloupků jsou umístěny šikmo. Sloupky v ostění jsou posléze nahrazovány úzkými pruty, které nakonec tyto zcela vytlačují. Pruty se pak seskupují v téměř jednolitou šikmou plochu nálevkovitého ostění. Proporce portálu se stávají štíhlejšími a mnohem větší důraz je kladen také na jeho sochařskou výzdobu. Svě místo získávají volné sochy a pozornost se soustředí také na reliéfní zdobení, jak to můžeme vidět na příkladu tympanonu od kostela Panny Marie Sněžné či na portálu Týnského chrámu. Portály jsou taktéž po stranách doprovázeny fiálami, které jsou zakončené křížovou kyticí, čímž je docíleno vertikálnosti. Setkáváme se však už i s portály, které lze jen velmi těžko zařadit k nějaké skupině či směru, protože se jedná o neopakovatelná díla. Jde zejména o portály Petra Parléře, např. o jeho Zlatou bránu na katedrále sv. Víta.

V období pozdní gotiky je lomený oblouk nahrazen obloukem sedlovým a ještě později tzv. oslím hřbetem. Setkáváme se také s tím, že pruty v ostění i archivoltě se vzájemně prostupují či se štěpí. To můžeme vidět na příkladu portálu Staré radnice v Brně, který nese i další znaky tohoto období, jako je např. ohnutá fiála. Ta odkazuje na odhmotnění a ztrátu vnitřní síly. Také zde vidíme, že zdobné vstupní portály už nejsou jen znakem sakrálních staveb. Čím dál častěji se také setkáváme s tím, že portály nesou prvky renesančního slohu.

3. ROMÁNSKÉ PORTÁLY

3.1 Portál kostela sv. Jakuba v Jakubu-Církvicích

Kostel sv. Jakuba se nachází ve Středočeském kraji v osadě Jakub, která je dnes částí obce Církvice. Ta leží asi 27 km západně od Kutné Hory. Církevní stavba vznikla před rokem 1165, kdy došlo k jejímu vysvěcení.²⁸

Ústupkový portál umístěný v jižním průčelí kostela (viz příloha 1), se nachází nad úrovní terénu a vedou k němu dva schody. Jeho ostění i půlkruhová archivolta jsou dvakrát pravouhle odstupněny a nad dveřním prostorem se nachází reliéfně zdobený tympanon (viz příloha 2).

Ostění je tvořeno dvěma oblými polosloupky po každé straně, jež vyrůstají ze soklové (trnožní) římsy. Ostění končí v náběžné římse, ze které zároveň vyrůstá archivolta, jež je tvořena dvěma vydutými půlkruhovými oblouky. Hlavice obou lišt jsou plastické, postrádají však ornamentální výzdobu.

Bezpochyby nejzajímavější částí portálu je však tympanon umístěný v nadpraží. Je vytvořený z pískovce a dosahuje výšky 68 cm.²⁹ V jeho středu můžeme spatřit žehnající polopostavu, jež představuje buďto Ježíše Krista,³⁰ nebo podle jiné interpretace Boha-Otce.³¹ Po stranách jsou pak umístěny další dvě mužské postavy s kadidelnicemi a palmetami v rukou, které představují anděly.³² Postavy jsou plasticky provedeny pomocí vysokého reliéfu. Muž ve středu tympanonu je oproti zbylým dvěma větší a je zobrazen pouze od pasu nahoru. Levou rukou se dvěma vztyčenými prsty žehná, pravou má položenou na otevřené knize a je oblečený do splývavého roucha přepásaného ozdobným pásem a jeho hlavu zdobí šátek. Postranní figury jsou oblečené v prostém

²⁸ BENEŠOVSKÁ. *Architektura románská*. s. 114.

²⁹ Národní muzeum. *eSbirky – kulturní dědictví online* [online]. Citováno 17. 3. 2016. Dostupné z WWW: <<http://www.esbirky.cz/predmet/9237971>>.

³⁰ BENEŠOVSKÁ. *Architektura románská*. s. 114.

³¹ MERHAUTOVÁ. *Románské umění v Čechách a na Moravě*. s. 149-150.

³² *Dějiny českého výtvarného umění*. s. 59.

nezdobeném rouchu. Levá postava je zobrazena, jak se v pokleku opírá o jednu nohu, pravá se sklání. Obě svírají v rukách kadidelnici a palmetu.

Ze stejné huti jako tympanon nejspíš pochází i zbylá figurální výzdoba kostela, kterou můžeme spatřit ve slepých arkádách jižního průčelí.³³ Po stranách portálu stojí dvě postavy, které jsou identifikovány jako sv. Petr a sv. Pavel,³⁴ a v úrovni prvního patra, nad vchodem do kostela, je umístěna deska s vysokou postavou, která podle A. Merhautové představuje Ježíše Krista.³⁵ V minulosti byla tato badateli označována jako sv. Jakub (např. P. Chotěbor).³⁶ Této postavě se klaní synové zakladatelky kostela.³⁷ Vlevo pak můžeme spatřit postavu představující pravděpodobně sv. Vojtěcha, vpravo stojí sv. Václav a sv. Prokop.³⁸

Za zakladatelku kostela je považována šlechtična Marie, která spolu se svými syny Slaviborem a Pavlem udržovala styky s dvorem Vladislava II.³⁹ O tom svědčí i fakt, že královský pár se účastnil svěcení kostela v roce 1165.⁴⁰

Co se týče slepých arkád kostela, můžeme sledovat analogie s Francií, např. s kostelem Notre Dame de la Grande v Poitiers či s katedrálou v Angoulême.⁴¹ Námět postav umístěných pod arkádami je také na nástěnné malbě ve znojenské rotundě Panny Marie a sv. Kateřiny.⁴² A. Merhautová však poznamenává že, figurální výzdoba v sobě nese spíše vlivy německé oblasti, odkazující k výzdobě dómu v Magdenburgu.⁴³ Stavba byla ovlivněna i nedalekou cisterciáckou hutí v Sedlci a kostelem v Záboří nad Labem.⁴⁴

³³ BENEŠOVSKÁ. *Architektura románská*. s. 114.

³⁴ MERHAUTOVÁ. *Románské umění v Čechách a na Moravě*. s. 178.

³⁵ MERHAUTOVÁ. *Raně středověká architektura v Čechách*. s. 135.

³⁶ BENEŠOVSKÁ. *Architektura románská*. s. 114.

³⁷ *Dějiny českého výtvarného umění*. s. 59.

³⁸ MERHAUTOVÁ. *Raně středověká architektura v Čechách*. s. 135.

³⁹ MERHAUTOVÁ. *Románské umění v Čechách a na Moravě*. s. 149.

⁴⁰ Tamtéž.

⁴¹ MENCL. *Vývoj středověkého portálu v českých zemích*. s. 9.

⁴² BENEŠOVSKÁ. *Architektura románská*. s. 98.

⁴³ MERHAUTOVÁ. *Raně středověká architektura v Čechách*. s. 136.

⁴⁴ BENEŠOVSKÁ. *Architektura románská*. s. 114.

3.2 Portál kostela sv. Prokopa v Záboří nad Labem

Kostel sv. Prokopa nalezneme ve Středočeském kraji v obci Záboří nad Labem, jež se nachází asi 17 km severně od Kutné Hory. Vznik komplexu je datován do první poloviny 12. století, původně však byl zasvěcen Panně Marii.⁴⁵ Za zmínku stojí i domněnka P. Načeradské, že kostel byl postaven již v roce 1080 na popud knížete Vratislava, což praví staré pověsti, které už však Načeradská nedokládá žádnými dalšími fakty.⁴⁶

Nálevkový portál, který je umístěn v západní zdi, vznikl po první velké přestavbě kostela kolem roku 1200.⁴⁷ Je vysoký 5,15 m a široký 4,36 m a bohužel se dochoval v torzálním stavu.⁴⁸ Ve své dnešní podobě je v ostění třikrát pravoúhle odstupněný a v ústupcích má dva sloupy po každé straně. Archivolta má jedenáct půloválných oblounů, které od ostění dělí příčná římsa (viz příloha 3). Tympanon zde není.

Postranní část portálu přetrvala jen z části. V třikrát odstupněném ostění můžeme spatřit dva sloupky po každé straně, původně zde však byly tři (dva vnější se nedochovaly).⁴⁹ Protilehlé sloupy jsou zdobeny vždy stejně – vnitřní dva mají dřík s motivem tordování, vnější dva s rostlinnou arabeskou. Patky sloupků nesou motiv drápů, hlavice jsou zdobeny rostlinným motivem a těsně přiléhají k příčnému pásu s tématem akantových listů.

V horní části portálu se nachází bohatě zdobená archivolta s jedenácti oblouny. První z nich, počítáno z vnější strany, nese rostlinný motiv připomínající palmetový motiv. Stejný ornament nalezneme i na desáté liště – v obou případech se však jedná o sádrové odlitky z 19. století.⁵⁰ Druhý pás je vyduťatý a nese motiv trojitého pletence a třetí obloun je inspirován loveckou

⁴⁵ MERHAUTOVÁ. *Románské umění v Čechách a na Moravě*. s. 178.

⁴⁶ Tamtéž.

⁴⁷ MENCL. *Vývoj středověkého portálu v českých zemích*. s. 9

⁴⁸ Národní muzeum. *eSbirky – kulturní dědictví online* [online]. Citováno 22. 2. 2016. Dostupné z WWW: <<http://www.esbirky.cz/predmet/6231163>>.

⁴⁹ MERHAUTOVÁ. *Raně středověká architektura v Čechách*. s. 361.

⁵⁰ Tamtéž.

tématikou. Můžeme zde vidět muže, který štve psy na zajíce (po levé straně) a lovce s kopím, kterak útočí na lva (po pravé straně). Čtvrtý pás, jenž je jako první zachován úplně celý, je zdoben listy, jejichž stonky jsou vzájemně propletené. Rostlinný motiv je zachován i na vypuklém pátém pásu, který nese ornament palmet. Šestá lišta je zdobena reliéfy pastýřů, ovcí a prasat a následující pás nese ornament akantových listů. Tyto jsou poskládané na sebe a jejich špičky vystupují do prostoru. Osmá lišta je zdobena ornamentem připomínající palmetové listy a v případě deváté lišty byl použit motiv tordování. O desátém pásu již řeč byla, nese motiv palmetových listů. Poslední pás pak zdobí postavy bojovníků.⁵¹

Původním jádrem zábořského kostela je patrová kaple, ke které byla posléze přistavěna obdélníková předsíň.⁵² Právě do její západní stěny byl vsazen tento vstupní portál, o jehož vznik se zasloužil velmož Miroslav, zakladatel kláštera v Sedlci u Kutné Hory.⁵³ Tento měl vazby na přemyslovský královský dvůr v době vlády Vladislava II. a přátelil se i s olomouckým biskupem Jindřichem Zdíkem.⁵⁴ O významné roli, kterou Miroslav na dvoře zastával, svědčí mimo jiné i fakt, že na kostele můžeme sledovat analogie s dalšími významnými stavbami nejen v českých zemích, ale i v zahraničí. Můžeme jednak poukázat na podobnost se Zdíkovým dómem v Olomouci (zejména s jeho sdruženými okny) a vliv zde nepochybně měla i nedaleká huť v Sedlci u Kutné Hory, která ovlivnila také stavbu kostela sv. Jakuba v Jakubu-Církvicích.⁵⁵ Co se týče samotného portálu, spatřuje A. Merhautová analogie zejména na kostelech ve francouzském Burgundsku, k čemuž se přiklonila i K. Benešová.⁵⁶ Ta poukazuje na volně stojící sloupky v ostění, které můžeme vidět např. na portálech kostela sv. Lazara v Avallonu či kostela Sainte-Madeleine

⁵¹ *Dějiny českého výtvarného umění*. s. 61.

⁵² MERHAUTOVÁ. *Raně středověká architektura v Čechách*. s. 360.

⁵³ MERHAUTOVÁ. *Románské umění v Čechách a na Moravě*. s. 178.

⁵⁴ Tamtéž. s. 176-177.

⁵⁵ BENEŠOVSKÁ. *Architektura románská*. s. 114.

⁵⁶ MERHAUTOVÁ. *Románské umění v Čechách a na Moravě*. s. 177.

v Trie Château.⁵⁷ Kamenické práce se dle V. Mencla inspirovaly v Porýní,⁵⁸ k čemuž se přiklání i A. Merhautová, která odkazuje konkrétně na kapli v Mohuči.⁵⁹ K. Benešovská v Záboří také spatřuje vliv severoitalských chrámů.⁶⁰

Jak již bylo několikrát řečeno, portál se bohužel nedochoval v původním stavu. Stav objektu se zdál natolik vážný, že již v roce 1898 byla pro účely Lapidária Národního muzea v Praze vyhotovena sádrová kopie.⁶¹ Poslední rekonstrukce se památka dočkala v letech 2003-2005 – její stav byl v té době tak špatný, že hrozilo zřícení.⁶²

⁵⁷ BENEŠOVSKÁ. *Záboří a Olomouc: vandrující umělci, skicáře, kopie, vzorníky a úloha uvědomělých stavebníků*. s. 57.

⁵⁸ MENCL. *Vývoj středověkého portálu v českých zemích*. s. 19.

⁵⁹ MERHAUTOVÁ. *Příspěvky k vlivu francouzské románské architektury na architekturu českou*. s. 296.

⁶⁰ BENEŠOVSKÁ. *Záboří a Olomouc: vandrující umělci, skicáře, kopie, vzorníky a úloha uvědomělých stavebníků*. s. 54.

⁶¹ Národní muzeum. *eSbirky – kulturní dědictví online* [online]. Citováno 22. 2. 2016. Dostupné z WWW: <<http://www.esbirky.cz/predmet/>>.

⁶² BRADNA. *Poznátky restaurátora získané při restaurování románského portálu kostela sv. Prokopa v Záboří nad Labem*. s. 87.

3.3 Portál kostela sv. Václava v Hrusicích

Kostel sv. Václava se nachází v obci Hrusice, která leží ve Středočeském kraji, 30 km východně od města Praha. Bývalý farní kostel, který byl původně zasvěcený sv. Vojtěchu a ještě později sv. Mikuláši, vznikl na počátku 13. století jako tribunová stavba.⁶³

Ústupkový portál se nachází v severní zdi kostela a je tvořen čtyřmi pravoúhlými ústupky v ostění. Půlkruhově zalomené oblouny archivoly jsou taktéž čtyřikrát odstupněny a v prostoru pod nimi se nachází tympanon, zdobený rustikálním reliéfem (viz příloha 4).⁶⁴

Namísto sloupků jsou v nárožích ústupků použity pruty, které kameníci vytvořili otesáním okolní hmoty.⁶⁵ Tyto pak v zakončení nesou rostlinný motiv, nad kterým je umístěna římsa v podobě pásu s ornamentem diamantového řezu. Vzhled sloupu mají pouze dva vnější ústupky, které jsou také jako jediné zakončeny hlavicemi, zdobenými reliéfem hroznů a klasů.⁶⁶ I nad nimi je umístěn rostlinný svazek, totožný jako u zbylých ústupků.

V horní části portálu můžeme spatřit archivoltu se čtyřmi oblouny, bohatě zdobenými ornamentálními motivy. Každý pás je lemován jiným vzorem - první vnější pás je zdoben ornamentem provazce, další nese motiv zvířecích postav a poté následuje rostlinný motiv podobný tomu na hlavicích ústupků. Poslední obloun je zdobený diamantováním. Motivy jsou však zjednodušené a naznačují, že kameníci neměli s podobnou prací příliš zkušeností.⁶⁷ Tympanon je od prostoru dveří oddělen horizontální římsou, která je zdobena ornamentem diamantového řezu. Ten je použit také na pásu, jenž celý tympanon lemuje.

⁶³ MERHAUTOVÁ. *Raně středověká architektura v Čechách*. s. 127.

⁶⁴ *Dějiny českého výtvarného umění*. s. 65.

⁶⁵ MENCL. *Vývoj středověkého portálu v Českých zemích*. s. 11.

⁶⁶ BENEŠOVSKÁ. *Architektura románská*. s. 178.

⁶⁷ *Dějiny českého výtvarného umění*. s. 64-65.

Reliéf zobrazuje dvě mužské figury, které pravděpodobně představují dvojici sv. Vojtěcha, kterému byl kostel původně zasvěcen, a sv. Václava.⁶⁸ Ten drží kříž, symbol křesťanství, nad tělem fantastického dvouhlavého tvora. Nejspíše se jedná o draka, jehož mrtvé tělo symbolizuje potlačenou pohanskou víru.⁶⁹ Řemeslné zpracování těchto figur je prosté, tvary jsou sumární, lidské postavy jsou velmi schematizované a obličejové tvary jsou si vzájemně podobné, téměř bychom mohli říci maskovité. Postava stojící po levé straně svírá v jedné ruce hůl a druhou ruku má přitaženou k tělu a drží v ní knihu. Je oděna ve splývavý mnišský šat a hlavu má přikrytou kapucí. Druhá z postav třímá levou rukou kříž a v pravé drží ratolest se třemi listy. Taktéž je oblečena ve splývavém šatu, který je však tentokrát přepásán v úrovni boků a působí spíše světským dojmem.

Nad tympanonem je umístěna destička, která svojí spodní hranou přiléhá k vrchnímu oblouku archivoly. Za pomoci symbolu kříže je rozdělena do čtyř polí, v horních dvou jsou lilie, v pravém spodním je kříž a zbylé pole je prázdné. Pod destičkou je vyryt letopočet 1252, ten se však vztahuje až k pozdějším úpravám.⁷⁰ Datace kostela se v první řadě opírá o historické údaje, ohled je však brán i na analogie s jinými stavbami, např. s kostelem v Záboří nad Labem a s palácem v Chebu.⁷¹ To, spolu s rustikální výzdobou portálu, datuje stavbu do počátku 13. století, nikoliv do jeho poloviny, jak tvrdí výše zmíněná destička.⁷²

Kostel byl několikrát přestavován, což se dotklo i severního portálu. Ten byl zazděn a nahrazen nově prolomeným portálem v západní zdi.⁷³ Ke znovuobjevení původního vstupu došlo náhodně až v roce 1853, kdy byla stěna kostela poškozena při nepříznivém počasí.⁷⁴

⁶⁸ MERHAUTOVÁ. *Románské umění v Čechách a na Moravě*. s. 262.

⁶⁹ MERHAUTOVÁ. *Raně středověká architektura v Čechách*. s. 128.

⁷⁰ Tamtéž.

⁷¹ Tamtéž.

⁷² *Dějiny českého výtvarného umění*. s. 64.

⁷³ MERHAUTOVÁ. *Raně středověká architektura v Čechách*. s. 127.

⁷⁴ BARTLOVÁ, CHARVÁT. *Z počátků křesťanství v českých zemích*. s. 340.

3.4 Portál kostela sv. Linharta v Cítově

Kostel sv. Linharta se nachází v obci Cítov, jež leží ve Středočeském kraji asi 8 km západně od města Mělník. Areál, který je datován do 1. třetiny 13. století, prošel v období baroka výraznou přestavbou a do dnešních dnů se proto dochovalo jen několik jeho románských částí.⁷⁵

Předmětem mého zájmu je jižní portál kostela, který se však zachoval jen v torzálním stavu. Z tohoto ústupkového portálu se dochovala pouze jeho horní část, tedy dvakrát odstupněná archivolta končící v příčné náběžné římsě a ozdobný pás, umístěný pod reliéfním tympanonem (viz příloha 5).

Oba pásy archivoly jsou bohatě zdobené rostlinnými motivy - na vnějším z nich můžeme spatřit stylizované stromy s převislými větvemi, které podle některých interpretací představují smuteční vrby.⁷⁶ Vnitřní obloun nese motiv opakujících se palmetových listů. Motiv smuteční vrby se nachází i na širokém ozdobném pásu, který je umístěný pod tympanonem. Dva stromy po každé straně zde obklopují postavu beránka, nad jehož zády můžeme spatřit drobný kříž, coby symbol vítězství Ježíše Krista.⁷⁷ V horní části tohoto břevna se nachází také latinský nápis, který je dnes již sotva patrný. Jedná se o úryvek z evangelia sv. Jana. Zde je jeho doslovný překlad: „*Quis per me intraverit salvabitur.*“ Tuto větu překládáme jako: „*Já jsem dveře. Kdokoli vejde skrze mne, bude spasen.*“⁷⁸ To odkazuje k vykoupení skrze Kristovu smrt na kříži.⁷⁹

V reliéfně zdobeném tympanonu můžeme spatřit latinský kříž, jenž je obklopen dvěma postavami. Po jeho pravé straně stojí anděl, držící kaditelnici. Vlevo pak můžeme spatřit figuru ženy, která se v prosebném gestu se sepnutými rukama obrací ke kříži. Mohlo by se jednat o zakladatelku kostela, jejíž jméno

⁷⁵ BENEŠOVSKÁ. *Architektura románská*. s. 144.

⁷⁶ BARTLOVÁ, CHARVÁT. *Z počátků křesťanství v Českých zemích*. s. 307.

⁷⁷ MERHAUTOVÁ. *Románské umění v Čechách a na Moravě*. s. 252.

⁷⁸ J 10, 9.

⁷⁹ MERHAUTOVÁ. *Románské umění v Čechách a na Moravě*. s. 255.

dnes není známo, nebo o postavu Panny Marie.⁸⁰ Postavy jsou zobrazeny přibližně stejně velké jako centrálně umístěný kříž a jejich zpracování není příliš detailní. Žena má oblečené dlouhé šaty či plášť a hlavu má přikrytou šátkem. Anděl je oděn v dlouhém rouchu zdobeném drapérií, ze zad mu vystupují křídla a v pozvednuté ruce drží kadidelnici. Obličej figur už dnes nejsou zřetelné. Celý výjev pak lemuje trojlaločný oblouk, který je patrný zejména v horní části tympanonu.

Jak již bylo řečeno výše, stavitel kostela sv. Linharta dnes není znám, byť z výjevu na tympanonu můžeme usuzovat, že mohlo jít o ženu. S jistotou však můžeme říci, že tato stavba byla ovlivněna nedalekým klášterem v Doksanech.⁸¹ Dnes rozeznáváme analogie i na několika dalších stavbách, které se Doksanskou bazilikou zjevně inspirovaly a tato skupina se proto označuje jako *doksanská* a patří do ní např. rotunda v Holubicích či kostel v Kostomlatech pod Řípem.⁸²

⁸⁰ MERHAUTOVÁ. *Románské umění v Čechách a na Moravě*. s. 252-255.

⁸¹ BENEŠOVSKÁ. *Architektura románská*. s. 144.

⁸² *Dějiny českého výtvarného umění*. s. 56.

3.5 Portál kostela sv. Havla v Poříčí nad Sázavou

Kostel sv. Havla se nachází v obci Poříčí nad Sázavou. Ta leží ve středočeském kraji, asi 10 km severně od města Benešov. Areál je datován do 1. třetiny 13. století a v téže obci můžeme najít i románský kostel sv. Petra, pocházející již z 1. poloviny 12. století.⁸³

Předmětem mého zájmu je ústupkový portál nacházející se v jižní stěně kostela (viz příloha 6). Otevírá se pomocí pravoúhlých ústupků v ostění i v archivoltě. Tyto dvě části od sebe nejsou odděleny příčnou římsou, jak bývá zvykem, ale přímo na sebe navazují. V nadpraží se nachází tympanon s plochým reliéfem.

Ústupky jsou zdobeny plastickými ornamenty: první vnější nese motiv tupého zubořezu, který je však použit pouze v oblasti oblouku archivolty. Druhý a třetí ústupek jsou oproti tomu zdobeny po celé své délce, tedy až k zemi. V případě druhého ústupku je použit motiv bobulí, poslední vnitřní ústupek pak zdobí výžlabek a vydutý prut.

Nad dveřním prostorem se nachází tympanon, lemovaný pásem zdobeným pilovitým vlysem. Zobrazuje dva stromy stojící po stranách centrálně umístěného kříže. Jedná se o námět vycházející z Bible, konkrétně pak z knihy Genesis, která mluví o dvou stromech, jež rostou v ráji.⁸⁴ Jeden z nich představuje strom moudrosti, z druhého byl vytvořen Ježíšův kříž.⁸⁵ Stromy jsou si vzájemně velmi podobné, jen jsou k sobě obráceny zrcadlově. Oba mají po každé straně tři větve a jednu centrální, vyrůstající z vrcholku kmene. Dvě prostřední vnitřní větve jsou kratší, čímž přenechávají prostor pro kříž řeckého typu, který je ve středu

⁸³ BENEŠOVSKÁ *Architektura románská*. s. 149.

⁸⁴ MERHAUTOVÁ. *K ikonografii českých raně středověkých tympanonů*. s. 243 – 244.

⁸⁵ Tamtéž.

tympanonu. Reliéf je poměrně plochý, nicméně i přesto je velmi zručně zpracovaný. Předpokládá se proto, že je dílem zkušeného umělce.⁸⁶

Portál se dochoval v poměrně zachovalém stavu. Během úprav kostela v průběhu 18. století došlo k jeho zazdění, přičemž znovuodhalení portálu se datuje do roku 1948, samotný průchod do kostela je však dodnes zazděn.⁸⁷

Stavitel kostela sv. Havla dnes bohužel není znám, můžeme však přesvědčivě doložit celou řadu analogií. Podobné ostění mají některé portály v jižních Čechách, konkrétně např. v Libčevsi, Zahradce či v Kondraci.⁸⁸ Obdobnou strukturu pak můžeme najít i v Milevsku na tamní bazilice Navštívení panny Marie.⁸⁹ Ikonografickou podobnost se zdejším tympanonem sledujeme na falcké kapli v Chebu a zejména na portálu baziliky v saském Wechselburgu.⁹⁰

⁸⁶ *Dějiny českého výtvarného umění*. s. 65.

⁸⁷ MERHAUTOVÁ. *Raně středověká architektura v Čechách*. s. 196.

⁸⁸ MENCL. *Vývoj středověkého portálu v českých zemích*. s. 12.

⁸⁹ MERHAUTOVÁ. *Raně středověká architektura v Čechách*. s. 197.

⁹⁰ MERHAUTOVÁ. *K ikonografii českých raně středověkých tympanonů*. s. 243 – 244.

3.6 Portál kostela sv. Prokopa v Třebíči

Kostel sv. Prokopa, původně zasvěcený sv. Benediktovi, se nachází v Třebíči v kraji Vysočina.⁹¹ Pozdně románský klášterní chrám vznikl ve 2. čtvrtině 13. století spolu s benediktinským klášteřem.⁹² Od roku 2003 je pak tato jedinečná stavba zapsána na seznam chráněných památek UNESCO.⁹³

Nálevkový portál, který se nachází v severní stěně kostela, vznikl v polovině 13. století.⁹⁴ Je chráněn předsíní, která se dvěma oblouky v každé stěně otevírá na sever, východ a západ. Samotný portál je tvořen jedenácti ústupky v ostění a v půlkruhové archivoltě (viz příloha 7). V nadpraží se nachází tympanon s obloučkovým vlysem.

V ostění je mezi šest zdobených prutů vloženo pět oblých sloupků s patkou. Jejich hlavice se stočenými akantovými listy vrůstají do náběžné římsy. Pruty ostění zdobí plastická výzdoba, jež posléze přechází do oblounů archivoly. Použité motivy ztvárňují úryvky z chvalozpěvu tří mládenců z třetí knihy proroka Daniela, kteří vybízejí k chvále Pánova díla.⁹⁵ První vnější pás zobrazuje rostliny, druhý vyvýšené hory a údolí, poté následují ryby v řekách, posléze ptáci a ostatní zvěř, mořské vlny a na posledním pásu jsou lidé a andělé. O tom, zda tomu tak opravdu je, však lze polemizovat, protože není dodrženo pořadí předlohy.⁹⁶

Na vrcholu vnějšího oblounu archivoly můžeme spatřit drobnou figuru anděla. Čtvrtý a šestý ústupek po obou stranách ostění, počítáno z vnějšku, jsou ve své horní části také zakončeny okřídlenou postavou. Tyto sošky pravděpodobně představují čtyři evangelisty.⁹⁷ Na konzolách pod tympanonem

⁹¹ *Dějiny českého výtvarného umění*. s. 86.

⁹² Tamtéž.

⁹³ *České dědictví UNESCO* [online]. Citováno dne 26. 2. 2016. Dostupné z WWW: <<http://www.unesco-czech.cz/trebic/predstaveni/>>.

⁹⁴ *Dějiny českého výtvarného umění*. s. 86.

⁹⁵ DOLEŽEL. *Basilika sv. Prokopa v Třebíči*. s. 62-64.

⁹⁶ ŽAMBERSKÝ. *Bazilika bývalého opatství benediktinů v Třebíči*. s. 36, poznámka č. 29.

⁹⁷ Tamtéž. s. 2.

jsou pak znázorněny ještě postavy opatů s holemi.⁹⁸ Sochařská výzdoba portálu je precizní, motivy jsou plastické a ornamentálně velmi bohaté. Lze proto předpokládat, že mistr zdejšího portálu měl s podobnou prací zkušenosti a byl v ní školen. Díky analogii zdejšího portálu s branou dómu sv. Štěpána ve Vídni se můžeme setkat také s názorem, že kameník přicestoval do Třebíče právě z Vídně.⁹⁹

Tympanon je tvořen vpadlým polem, které je lemováno vlysem se sedmi půlkruhovými obloučky. Uvnitř dnes můžeme spatřit zlatě vyvedený nápis: „*Ex longaeva vastatione servavit restauravitque Vincentius Comes de Waldstein MDCCCLXII.*“, tedy: „*Z letitého zpusťšení zachránil a obnovil Vincent hrabě z Valdštějna 1862.*“¹⁰⁰ Nápis se váže ke znovuobjevení portálu. Ten byl totiž během přestavby komplexu v roce 1757 zazděn a prostor předsíně byl přetvořen na byt pro kaplana.¹⁰¹ Tato předsíň byla mimochodem dostavěna až posléze, v původních plánech kostela totiž zmíněna nebyla.¹⁰² Tato tvoří v půdorysu čtverec a otevírá se do stran pomocí arkádových oblouků, nad nimiž jsou umístěna sdružená okna. Můžeme zde spatřit křížovou žebrovou klenbu.

Za zakladatele areálu je považována dvojice moravských markrabat Oldřich Brněnský a Litold Znojemský, kteří započali výstavbu na počátku 12. století.¹⁰³ Dochovaná architektura však pochází až z 2. čtvrtiny 13. století, což je bohužel také doba, o které nemáme dostatek písemných informací.¹⁰⁴ Vzhledem k velkoleposti stavby však můžeme usuzovat, že se o ni zasloužil někdo významný, pravděpodobně některý z moravských markrabat, možná snad samotný panovník.¹⁰⁵

⁹⁸ ŽAMBERSKÝ. *Bazilika bývalého opatství benediktínů v Třebíči*. s. 25.

⁹⁹ KUTHAN. *Česká architektura v době posledních Přemyslovců*. s. 417-418.

¹⁰⁰ ŽAMBERSKÝ. *Bazilika bývalého opatství benediktýnů v Třebíči*. s. 18-19.

¹⁰¹ Tamtéž.

¹⁰² Tamtéž. s. 26.

¹⁰³ BENEŠOVSKÁ. *Architektura románská*. s. 156.

¹⁰⁴ KUTHAN. *Česká architektura v době posledních Přemyslovců*. s. 416.

¹⁰⁵ Tamtéž. s. 416.

Severní portál kostela byl v době svého vzniku ovlivněn jednak doznívajícím slohem románským, také však gotikou, která na naše území nově přicházela z Porýní.¹⁰⁶ Již byla zmíněna velmi významná analogie se západním portálem dómu sv. Štěpána ve Vídni, podobnost však existuje také v případně kostelů v Klein Mariazell, Jáku či v obci Lébeny.¹⁰⁷ V českém prostředí se pak tímto vstupem inspirovali např. tvůrci portálu kostela v Měříně.¹⁰⁸

¹⁰⁶ BENEŠOVSKÁ. *Architektura románská*. s. 156.

¹⁰⁷ KUTHAN. *Česká architektura v době posledních Přemyslovců*. s. 417-421.

¹⁰⁸ ŽAMBERSKÝ. *Bazilika bývalého opatství benediktinů v Třebíči*. s. 30.

4 GOTICKÉ PORTÁLY

4.1 Portál kláštera Porta coeli v Předklášteří u Tišnova

Cisterciácký klášter Porta coeli v Předklášteří u Tišnova nalezneme v Jihomoravském kraji asi 3 km od centra města Tišnov. Zakládající listina tohoto komplexu pochází z 31. října 1234, kdy ji ve Znojmě vydal moravský markrabě Přemysl I..¹⁰⁹

Portál, který je předmětem mého zájmu, je datován do poloviny 13. století.¹¹⁰ Nalezneme jej v západním průčelí klášterní baziliky, která je dnes známá jako farní kostel Nanebevzetí Panny Marie (viz příloha 8).¹¹¹ Objekt je ukázkou raně gotického stavebního slohu. Jedná se o nálevkový ústupkový portál, který dosahuje výšky 7,6 m, šířky 7 m a hloubky 2,2 m.¹¹² Je tvořen pěti ústupky a pěti sochami po každé straně ostění. V horní části se nachází archivolta s deseti půlkruhovými oblouky s mírným náznakem zalomení. V nadpraží je pak umístěn tympanon zdobený reliéfem.

Po stranách portálu můžeme spatřit dva kamenné lvy, kteří jsou částečně předsunuti před samotné ostění. To je tvořeno ústupky se sochami apoštolů, mezi které jsou vloženy sloupky. Každý sloupek stojí na podstavci, v polovině je přetnut talířovitým prstencem a je zakončen hlavicí zdobenou rostlinnými pupenci. Ústupky dosahují zhruba poloviční výšky sloupků, jsou zakončeny nad jejich talířovitými prstenci a jsou zdobeny vyřezávanými akantovými listy, hrozny a vinnými úponky. Tyto rostlinné arabesky vyrůstají z úst fantastických tvorů umístěných u pat ústupků. Konzoly, do kterých ústupky přechází, vytvářejí podstavce pro sochy apoštolů. Sedm konzol je vytvořeno z listů, další představují lva, draka a dvě fantastická zvířata.¹¹³ Na konzolách stojí deset z dvanácti apoštolů, zbylí dva jsou umístěni na sloupcích, které jsou zakončené hlavicemi

¹⁰⁹ KUTHAN. *České umění v době posledních Přemyslovců*. s. 404.

¹¹⁰ *Dějiny Českého výtvarného umění*. s. 149.

¹¹¹ KUTHAN. *České umění v době posledních Přemyslovců*. s. 404.

¹¹² HLADÍK. *Dějiny kláštera Porta coeli. 1, Od založení do skončení válek husitských*. s. 97.

¹¹³ Tamtéž.

zdobnými listy. Tyto stojí vně portálu nad kamennými lvy. Apoštolové jsou zpracováni různě, což naznačuje, že se jedná o práci více autorů.¹¹⁴ Nestejnoměrnost kamenické práce lze snadno rozeznat pouhým okem a rozdíly jsou patrné také v bohatosti drapérií a barevnosti použitého kamene. Nalezneme zde běložlutý křemenný pískovec, červený pískovec a bílý vápenec.¹¹⁵

Rostlinný motiv je použit i na pásu, který vroubí vlastní dveřní otvor. Ten se táhne po celém obvodu dveří a je tvořen vzájemně propleteným akantovým listím a vinnou révou s hrozny. V horní části otvoru jsou v rozích umístěny dvě postavy v mnišském taláru, jejichž identifikace není zcela jasná - mohlo by jít o sv. Benedikta a sv. Bernarda, významné představitele cisterciáckého řádu,¹¹⁶ nebo snad o symbolické zobrazení dělníků na vinici Páně.¹¹⁷ Nad hlavami těchto figurek se táhne horizontální římsa, taktéž zdobená vegetabilním motivem.

Tympanon, který má stejnou šířku jako dveřní otvor, je v horní části portálu lemován desetkrát odstupněnou archivoltou. Pět oblounů je zkrášleno rašícími rostlinnými pupenci, druhých pět pak rostlinnými arabeskami. Tyto dva motivy se střídají. Tympanon je zdoben figurálními motivy. V horní části je umístěn Ježíš Kristus v oválné mandorle, obklopené symboly čtyř evangelistů. Pod ním se nacházejí dvě klanící se postavy – vlevo klečí donátorka kláštera, královna vdova Konstancie Uherská¹¹⁸ a vpravo pak můžeme spatřit muže s královskou korunou. Mohlo by se jednat buďto českého krále Václava I.,¹¹⁹ či o jeho otce Přemysla Otakara I.¹²⁰ Za klanícími se postavami sledujeme další dvě stojící figury – nad Konstancií Uherskou stojí muž, nad králem pak žena. Určení totožnosti těchto postav není zcela jasné, často jsou však zmiňována jména

¹¹⁴ HLADÍK. *Dějiny kláštera Porta coeli. 1, Od založení do skončení válek husitských.* s. 97.

¹¹⁵ FLÍDR. *Stavební omyly, záměrné návraty či snahy po modernitě?* s. 5.

¹¹⁶ HLADÍK. *Dějiny kláštera Porta coeli. 1, Od založení do skončení válek husitských.* s. 98.

¹¹⁷ KUTHAN, NEUMANN. *Ideový program tišnovského portálu a jeho kořeny.* s. 109.

¹¹⁸ KUTHAN. *Česká architektura v době posledních Přemyslovců.* s. 397.

¹¹⁹ HLADÍK. *Dějiny kláštera Porta coeli. 1, Od založení do skončení válek husitských.* s. 98.

¹²⁰ KUTHAN, NEUMANN. *Ideový program tišnovského portálu a jeho kořeny.* s. 109.

Jana Křtitele a Panny Marie.¹²¹ Postavy s královskými korunami pozvedají model klášterního kostela, který svým vzhledem připomíná trojlodní baziliku. Obě jsou zahalené v roucha zdobená bohatou drapérií, stejně jako postava Panny Marie. Figura představující Jana Křtitele má oproti tomu jen velmi prostý, neřasený oděv. Postava Ježíše je ztvárněna pomocí vysokého reliéfu. Kolem hlavy má kruhovou svatozář s řeckým křížem. Sedí na duze, je oděn do splývavého roucha zdobeného drapérií, pravou rukou s dvěma zvednutými prsty žehná a v levé ruce drží knihu. Mandorlu obklopují symboly čtyř evangelistů. Vlevo nahoře je to orel, symbolizující sv. Jana Evangelistu, vpravo nahoře pak můžeme spatřit andělskou bytost, která odkazuje ke sv. Matoušovi. Vlevo dole se nachází lev, který je symbolem sv. Marka a vpravo dole býk, který je tradičně spojován se sv. Lukášem.

Celý portál je rámován přízdním zalomeným žebrem, zakončeným po obou stranách konzolami. Jeho přítomnost naznačuje, že původně měla být před portál umístěna ještě chrámová předsíň, která by jej chránila před nepřízní počasí, jako je tomu např. v Třebíči.¹²²

Původní plány kostela ukazují, že se s takto honosným portálem se nepočítalo. Na své místo byl umístěn až dodatečně, zřejmě na popud královny vdovy Konstancie Uherské, která byla významnou donátorkou celé stavby.¹²³ Tuto teorii podporuje i archeologický výzkum, který proběhl v roce 2000. Ten ukázal, že zesílení zdí a položení základů portálu proběhlo až posléze a v důsledku toho došlo k poškození tympanonu, jehož středem se táhla svislá prasklina (dnes opravená).¹²⁴ Vznikla pravděpodobně proto, že nad portál nebyl umístěn odlehčovací oblouk a tlak na tympanon byl příliš velký.¹²⁵ Kolem roku 1425, kdy došlo k vypálení kláštera husity, byly z tympanonu odlomeny

¹²¹ HLADÍK. *Dějiny kláštera Porta coeli. 1, Od založení do skončení válek husitských.* s. 98.

¹²² KUTHAN. *Česká architektura v době posledních Přemyslovců.* s. 379.

¹²³ FLÍDR. *Stavební omyly, záměrné návraty či snahy po modernitě?* s. 5.

¹²⁴ Tamtéž. s. 6.

¹²⁵ FLÍDR. *Stavební omyly, záměrné návraty či snahy po modernitě?* s. 6.

nosy královského páru a prsty, kterými Kristus žehná.¹²⁶ Zničeny byly také sloupky a některé talířovité prstence.¹²⁷ Další poškození se týká zejména soch apoštolů. Původní nejsou hlavy, většina rukou a také chodidla - kvůli chybějícím atributům můžeme zcela jistě určit pouze dvě postavy, jež jsou na konzolách nejbliže vstupu do kostela. Vlevo je sv. Petr s klíčem a vpravo sv. Pavel s mečem.¹²⁸

V případě tohoto portálu jistě také stojí za zmínku, že se svojí zdobností se vymyká jinak velmi důsledným pravidlům cisterciáckých staveb.¹²⁹ Tuto výjimku však lze vysvětlit přítomností královny Konstancie Uherské, která zde trvale sídlila v posledních letech svého života. Portál se mimo jiné stal symbolem jejího postavení a moci.¹³⁰ Konstancie Uherská byla velmi důležitou donátorkou stavby, po její smrti v roce 1240 proto práce skončily a portál zůstal nedokončen, což můžeme vidět na příkladu nedostavěné předsíně.

Portál je inspirován severofrancouzskou katedrální gotikou. Analogie můžeme sledovat zejména s portálem dómu v Bamberku, portálem kostela v Gelnhausenu či portálem katedrály ve Štrasburku.¹³¹ Podobnost bychom našli v případě kostela sv. Petra ve Wormsu a také s italským kostelem Panny Marie v Toscanelle.¹³² Vliv tohoto portálu se také dá doložit, analogie s Předklášteřím můžeme sledovat na kostele v Dolních Loučkách či v Hradišti nad Jizerou.¹³³ Podobnost můžeme vidět i s portálem kostela sv. Prokopa v Třebíči - o tom, zda však byl tento opravdu zdejším portálem ovlivněn, se vedou diskuse.¹³⁴

¹²⁶ FLÍDR. *Stavební omyly, záměrné návraty či snahy po modernitě?* s. 9.

¹²⁷ Tamtéž. s. 23.

¹²⁸ HLADÍK. *Dějiny kláštera Porta coeli. 1, Od založení do skončení válek husitských.* s. 97.

¹²⁹ CHARVÁTOVÁ. *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420. I., Fundace 12. století.* s. 17.

¹³⁰ DROBNÁ. *Předklášteří u Tišnova.* s. [2].

¹³¹ BIRNBAUM. *Dějepis výtvarného umění v Čechách.* s. 183.

¹³² Tamtéž.

¹³³ Tamtéž.

¹³⁴ KUTHAN, NEUMANN. *Ideový program tišnovského portálu a jeho kořeny.* s. 109.

4.2 Portál kostela Nanebevzetí Panny Marie v Polici nad Metují

Děkanský farní kostel zasvěcený Nanebevzetí Panny Marie se nachází ve městě Police nad Metují, které leží v Královéhradeckém kraji asi 17 km severně od města Náchod. Tento kostel, původně náležející k benediktýnskému klášteru, vznikl ve třetí čtvrtině 13. století a nechal jej vystavět Martin I., opat kláštera v nedalekém Břevnově.¹³⁵

Předmětem mého zájmu je raně gotický portál v západním průčelí kostela, který je datován do let 1270-1280.¹³⁶ Tento nálevkovitý vstup, který je umístěn pod drobným rizalitem s křížem sv. Benedikta,¹³⁷ je tvořen čtyřmi ústupky v ostění, které vrůstají do náběžné římsy, jež je odděluje od archivoly tvořené pruty. Tyto ve spojnici vytváří hrotitý záklenek. Tympanon, původně umístěný nad prostorem dveří, se dodnes nedochoval. Celý portál je zdoben bohatým vegetabilním motivem (viz příloha 9).

Ostění portálu je tvořeno čtyřmi ústupky s plastickými profily, mezi které jsou vloženy tři válcovité sloupky po každé straně dveřního prostoru. Tyto stojí na mnohoúhelníkových soklech a jsou v polovině přetnuty talířovitými prstenci. Zakončeny jsou hlavicemi s vegetabilním dekorem. Vlastními hlavicemi jsou zakončeny i pruty, jež jsou vloženy do hran ústupků. Hlavice tak vlastně vytvářejí souvislý pás s rostlinným motivem, umístěný pod náběžnou římsou. Tyto zdobí především listy bodláku a chmele, můžeme zde však nalézt také bobule vinné révy. Při bližším pohledu zjistíme, že pruty mají hlavice pouze čtyřboké, zatímco sloupky osmiboké.

Po obou stranách portálu jsou umístěny dva samostatně stojící válcovité sloupky, které jsou předsunuté před samotné ostění. Tyto jsou o něco štíhlejší, než sloupky umístěné v samotném ostění. Jsou zakončeny košovítymi hlavicemi s dekorem javorových listů, které se nad náběžnou římsou napojují (s drobným

¹³⁵ BRANDEJS. *Kniha o Polici nad Metují a Policku*. s. 96

¹³⁶ MENCL. *Vývoj středověkého portálu v českých zemích*. s. 18.

¹³⁷ BRANDEJS. *Kniha o Polici nad Metují a Policku*. s. 98.

úskokem) na vnější ozdobný pás lemující archivoltu. Ta je tvořena profily, které jsou v nadpraží zakončené lomeným obloukem. Tyto jsou pokračováním oblých sloupků v ostění a jsou zdobeny rostlinným dekorem. První dva vnější profily jsou zdobeny opakujícími se motivy dvou listů kaštanu. Třetí a čtvrtý profil pak nesou dekor popínavého břechťanu – třetí lišta má navíc v oblasti poblíž náběžné římsy také listy javoru. Mezi tyto zdobené profily jsou vždy vloženy výžlabky, jež je od sebe vzájemně oddělují.

Větší část kostela byla nově upravena v období baroka, kdy zde došlo k rozsáhlé přestavbě.¹³⁸ Portál se však do dnešních dnů zachoval v původním stavu, snad jen s výjimkou tympanonu, o kterém se soudí, že byl zničen.¹³⁹ Za zmínku jistě stojí i to, že rostlinný motiv, obdobný jaký se nachází na portálu, bychom našli také na svornících dochovaných v interiéru kostela.¹⁴⁰

Mistr západního portálu polického kostela byl podle V. Mencla při své tvorbě inspirován zejména prvky francouzské gotiky, zprostředkované nedalekými portály kostelů v Mnichově Hradišti (dříve Hradiště nad Jizerou) a v Jihlavě.¹⁴¹ S tím se ztotožňuje i J. Kuthan, jež dodává, že s podobným motivem se můžeme setkat např. i na portále na brněnském hradu Špilberk.¹⁴² Lze zde také očekávat vliv nedalekého Slezska, tato stylová souvislost však doposud nebyla českým badáním prověřena.

¹³⁸ BRANDEJS. *Kniha o Polici nad Metují a Policku*. s. 98.

¹³⁹ KUTHAN. *Česká architektura v době posledních Přemyslovců*. s. 212-313.

¹⁴⁰ KUTHAN. *Umění doby posledních Přemyslovců*. s. 276-278.

¹⁴¹ MENCL. *Vývoj středověkého portálu v českých zemích*. s. 16-18.

¹⁴² KUTHAN. *Umění doby posledních Přemyslovců*. s. 278.

4.3 Tympanon bývalého portálu kostela Panny Marie Sněžné v Praze

Konventní kostel Panny Marie Sněžné, který vznikl při karmelitánském klášteře, se nachází v Praze na Novém Městě, konkrétně jej můžeme nalézt na Jungmannově náměstí. Papežské breve získal 29. března 1347, vysvěcen však byl až v roce 1397 a nikdy nebyl úplně dostavěn.¹⁴³

Předmětem mého zájmu je tympanon, který však není součástí původní portálové architektury (viz příloha 10). Byl umístěn nad průchod ve hřbitovní zdi kostela, kde se dodnes nachází jeho odlitek (originál je ve vlastnictví Národního muzea). Tympanon je vytvořený z pískovce, má tvar rovnoramenného trojúhelníku a je vysoký 440 cm a široký 420 cm.¹⁴⁴ Vznikl pravděpodobně mezi lety 1343-1346.¹⁴⁵

Hlavním motivem tympanonu je korunování Panny Marie.¹⁴⁶ Ta je zobrazena po levé straně, jak sedí na lvu coby symbolu české státnosti a její horní polovinu těla obklopuje paprscitá svatozář. Tato aureola ji ztotožňuje s apokalyptickou ženou oděnou do slunce.¹⁴⁷ Korunu přijímá z pravé ruky Krista, jenž sedí na orlovi naproti ní a v dlani svírá jablko s drobným křížkem. Za hlavami těchto postav se pnou rozkvetlé pětilisté růže a přímo mezi nimi pak můžeme spatřit kmen Stromu života, který se nad figurami mění v trůn Boží milosti.¹⁴⁸ Na něm sedí sám Bůh-Otec s rozpaženýma rukama a na klíně mu spočívá kříž s Kristovým tělem na kříži. Všechny postavy jsou oděny ve splývavý oděv, zdobený bohatou drapérií. Marie a Ježíš jsou zobrazeni z profilu, Bůh-Otec z ánfasu. V tomto motivu je použita hieratická perspektiva - postava Marie je oproti Kristovi zobrazena menší, největší je pak Bůh-Otec.

¹⁴³ *Dějiny českého výtvarného umění*. s. 189.

¹⁴⁴ Národní muzeum. *eSbirky – kulturní dědictví online* [online]. Citováno 12. 3. 2016. Dostupné z WWW: <<http://www.esbirky.cz/predmet/9366790>>.

¹⁴⁵ KUTAL. *Gotické umění v Čechách a na Moravě*. s. 31.

¹⁴⁶ KALINA, KOŤÁTKO. *Praha 1310-1419: kapitoly o vrcholné gotice*. s. 120-121.

¹⁴⁷ DENKSTEIN. *Původ a význam kamenného reliéfu (tzv. tympanonu) ze hřbitovní zdi kostela Panny Marie Sněžné v Praze*. s. 79.

¹⁴⁸ HÖSLER. *Dějiny karmelitánů v Praze*. s. 7.

Není to však tento výjev, který k sobě přitahuje většinu pozornosti. Ta je totiž věnována zejména postavám umístěným v dolních rozích tympanonu. Jedna figura klečí za Mariinými zády a opírá se přitom o heraldický štít s postavou lva. Za Ježíšem pak můžeme spatřit druhou z postav, která klečí u štítu s moravskou orlicí. V literatuře se nejčastěji setkáme s názorem, že se jedná o královské donátory stavby, vzhledem k dataci tympanonu a okolnostem stavby kostela je proto postava klečící za Ježíšem identifikována jako Karel IV.¹⁴⁹ V případě druhé figury však nepanuje jasná shoda – někdy je interpretována jako Blanka z Vailois,¹⁵⁰ jindy jako markrabě Jan Jindřich,¹⁵¹ či jako Jan Lucemburský.¹⁵²

Můžeme se však setkat také s názorem, že královské postavy nebyly na tympanon umístěny kvůli své funkci donátorů, ale z přesně opačného důvodu. Budeme-li totiž postavu Panny Marie chápat jako ztělesnění církve, mohou se tyto skloněné figury zdát jakousi výtkou na adresu krále.¹⁵³ Ten totiž stavbu finančně příliš nepodporoval, a možná právě proto je zde zobrazen v pokleku před církví.¹⁵⁴

S jistotou dnes nemůžeme určit ani původní lokalizaci tympanonu, je však zřejmé, že měl být součástí vnější výzdoby chrámu. Jedno z jeho možných předchozích umístění je v jižní zdi věže, která však dnes již nestojí.¹⁵⁵ Panuje ale přesvědčení, že jednotlivé reliéfy tympanonu byly tehdy odděleny a do dnešní podoby byly zasazeny až posléze (dodnes jsou patrné jednotlivé desky, které tympanon tvoří).¹⁵⁶ Reliéfy byly pravděpodobně umístěny nad sebou v tomto pořadí – dole klečící královské postavy, nad nimi korunování Panny Marie a

¹⁴⁹ BAŤKOVÁ. *Umělecké památky Prahy. Nové Město, Vyšehrad, Vinohrady (Praha 1)*. s. 150.

¹⁵⁰ Tamtéž.

¹⁵¹ KALINA, KOŤÁTKO. *Praha 1310-1419: kapitoly o vrcholné gotice*. s. 120-121.

¹⁵² DENKSTEIN. *Původ a význam kamenného reliéfu (tzv. tympanonu) ze hřbitovní zdi kostela Panny Marie Sněžné v Praze*. s. 76-77.

¹⁵³ KALINA, KOŤÁTKO. *Praha 1310-1419: kapitoly o vrcholné gotice*. s. 121.

¹⁵⁴ Tamtéž.

¹⁵⁵ FAJT, HLAVÁČKOVÁ, ROYT. *Reliéf z kostela Panny Marie Sněžné na Novém Městě pražském*. s. 21-22.

¹⁵⁶ Tamtéž. s. 22.

nakonec Bůh-Otec na trůně.¹⁵⁷ Po nějakou dobu byly reliéfy umístěny v kamenné bráně, která však byla roku 1811 zrušena.¹⁵⁸ Do tohoto roku se také datuje sestavení reliéfu do trojúhelníkového tympanonu.¹⁵⁹

Na tympanonu, který je pravděpodobně dílem zkušeného mistra, můžeme sledovat snahu o odhmotnění postav.¹⁶⁰ Reliéf je poměrně nízký, mnoho jeho částí však bylo zničeno a není proto možné blíže je popsat. Chybí hlavy všech postav, poškozeny jsou také ruce Panny Marie a Boha-Otce. Předpokládá se, že v horní části tympanonu byla umístěna i holubice představující Ducha svatého, ta však zmizela bezezbytku.¹⁶¹ Reliéf byl možná částečně poškozen již během husitských válek, v roce 1434 totiž došlo k poničení jižní věže.¹⁶² Zcela jistě se ho však neblaze dotkly lidové nepokoje, které v Praze proběhly v roce 1483, kdy se měšťané dopouštěli obrazoborectví.¹⁶³

V případě tohoto tympanonu můžeme sledovat analogii s portálem dómu v Augsburgu, zejména pak s tvorbou Mistra Rottweilských proroků, jež ve Švábsku působil kolem roku 1330.¹⁶⁴ Spojitost můžeme sledovat i s klenbou dómu v Braunschweigu¹⁶⁵ a podobná jsou také sochařská díla z doby Ludvíka Bavora, zejména tzv. Angermadony.¹⁶⁶

¹⁵⁷ BAŤKOVÁ. *Umělecké památky Prahy. Nové Město, Vyšehrad, Vinohrady (Praha 1)*. s. 150.

¹⁵⁸ Tamtéž. s. 151.

¹⁵⁹ Tamtéž.

¹⁶⁰ KUTAL. *Gotické umění v Čechách a na Moravě*. s. 23.

¹⁶¹ BAŤKOVÁ. *Umělecké památky Prahy. Nové Město, Vyšehrad, Vinohrady (Praha 1)*. s. 151.

¹⁶² HÖSLER. *Dějiny karmelitánů v Praze*. s. 10.

¹⁶³ Tamtéž. s. 10-11.

¹⁶⁴ DENKSTEIN. *Původ a význam kamenného reliéfu (tzv. tympanonu) ze hřbitovní zdi kostela Panny Marie Sněžné v Praze*. s. 90.

¹⁶⁵ KALINA, KOŤÁTKO. *Praha 1310-1419: kapitoly o vrcholné gotice*. s. 121.

¹⁶⁶ BAŤKOVÁ. *Umělecké památky Prahy. Nové Město, Vyšehrad, Vinohrady (Praha 1)*. s. 151.

4.4 Zlatá brána katedrály sv. Víta v Praze na Pražském hradě

Katedrála sv. Víta, Václava a Vojtěcha se nachází v historickém centru Prahy 1, v lokalitě Pražského hradu na jeho III. nádvoří. Stavba odstartovala v roce 1341 na příkaz krále Jana Lucemburského, v roce 1344 pak byla katedrála povýšena na metropolitní.¹⁶⁷ Na stavbě pracovalo mnoho významných umělců, zmíním zde alespoň Matyáše z Arrasu, prvního architekta, a Petra Parlěře, který zde nastoupil po jeho smrti.¹⁶⁸ V roce 1992 bylo historické centrum Prahy, kde se katedrála nachází, zapsáno na seznam světového kulturního dědictví UNESCO.¹⁶⁹

Předmětem mého zájmu je portál v jižním průčelí příčné lodi, běžně nazývaný jako Zlatá brána. Problematika tohoto portálu je velmi široká a já se jí proto mohu z prostorových důvodů zabývat jen rámcově. Zlatá brána vznikla kolem roku 1367 podle návrhu architekta Petra Parlěře.¹⁷⁰ Je tvořena předsíní, do které lze vstoupit třemi arkádami zakončenými lomeným obloukem. Nad nimi se nachází mozaika velká 85m², jež zobrazuje Poslední soud (viz příloha 11).¹⁷¹ Uvnitř předsíně s monumentálním žebrovím se portál nálevkovitě otevírá. Původně brána sloužila jako hlavní vstup do katedrály, svým umístěním na jižní straně je proto poměrně jedinečná, běžnou praxí totiž bylo vstupovat do chrámu ze strany západní.¹⁷²

Předsíň je členěna žebrovím, které však oproti zvyklostem není umístěno jen na trojpraprscité klenbě, ale sbíhá také do otevřeného prostoru a navazuje na osový pilíř ve středu portálu (viz příloha 12). V ostění se nachází přípory, které jsou zakončené hlavicemi. Tyto jsou doplněny o pásy baldachýnů ve dvou oblounech archivolty, mezi které je vložen pás zdobený plastickým motivem

¹⁶⁷ *Dějiny českého výtvarného umění*. s. 191.

¹⁶⁸ PODLAHA. *Ilustrovaný průvodce metropolitním chrámem sv. Víta v Praze*. s. 3.

¹⁶⁹ *České dědictví UNESCO* [online]. Citováno dne 22. 3. 2016. Dostupné z WWW: <<http://www.unesco-czech.cz/praha/predstaveni/>>.

¹⁷⁰ MENCL. *Vývoj středověkého portálu v českých zemích*. s. 130.

¹⁷¹ MAHLER. *Katedrála sv. Víta*. s. 20

¹⁷² Tamtéž. s. 15-20.

pnoucího se břečťanu. Tento motiv rámuje dvojité vstupní vrata, která však nejsou původní. To nejsou ani mozaikové obrazy, které můžeme spatřit po stranách nad ostěním portálu. Tyto jsou z 20. století, vytvořené podle návrhu Karla Svolinského a představují Adama a Evu v rajske zahradě (vlevo) a Ukřižování Ježíše Krista (vpravo).¹⁷³

Nejzajímavější částí portálu je mozaika, jež je osazena na vnější zdi komory, ve které jsou uloženy korunovační klenoty, a která vznikla v roce 1371 na přání Karla IV.¹⁷⁴ Jejím hlavním námětem je motiv Posledního soudu, doplněný postavami zemských patronů. Centrálním výjevem celé mozaiky je postava Ježíše Krista v oválné mandorle. Tento levou rukou žehná duším putujícím do nebe a pravou ukazuje k zemi, čímž odsuzuje hříšné duše. Mandorlu obklopuje osm andělů a shora přihlížejí dva cherubíni. Dva z andělů, umístění nejnižší pod mandorlou, troubí k Poslednímu soudu. Zbylí andělé svírají předměty spjaté s Kristovým utrpením. Po levé a pravé straně tohoto výjevu můžeme spatřit postavy klečící na nebeských mracích, které se modlí. Vlevo je to Panna Marie a vpravo pak sv. Jan Evangelista. Za zády těchto postav se nachází okno, za kterým jsou na obou stranách mozaiky umístění apoštolové (šest na každé straně). Pod Kristovou mandorlou se nachází patroni české země, kterak se coby přímlovčí modlí s obličejí pozvednutými vzhůru. Při pohledu zleva jsou to: sv. Prokop, sv. Zikmund, sv. Vít, sv. Václav, sv. Ludmila a sv. Vojtěch – jejich identifikace velmi snadná, protože na pásu pod nimi jsou uvedena jejich jména. Pod tímto pásem, po stranách prostřední arkády, můžeme spatřit postavy královských donátorů Karla IV. (vlevo) a jeho ženy Alžběty Pomořanské (vpravo) v pozici prosebníků.¹⁷⁵ Dolní část levého pole pak zobrazuje anděly, kterak spaseným lidem pomáhají vstát z mrtvých. V pravém poli jsou pekelní

¹⁷³ ŠKODA. *Pražské svatyně*. s. 257.

¹⁷⁴ Tamtéž.

¹⁷⁵ Tamtéž.

démoni s polozvířecí podobou, kteří vlečou do pekla svázané hříšníky. Pomáhá jim archanděl Michael, který tyto zahání s pozvednutým mečem.¹⁷⁶

Celý výjev je velmi naturalistický. Kristus, vyvedený na červeném pozadí, je oděn ve fialovo-zeleném rouchu, do kterého je zahalen od pasu dolů. Sedí přitom na duze a na jeho nahé hrudi můžeme sledovat rány. Jeho postava je obklopena zlatou paprscitou aureolou a kolem hlavy má modrou kruhovou svatozář. Postavy svatých jsou zobrazeny na zlatém pozadí s modrou kruhovou svatozáří kolem hlavy a jsou oděny v dlouhých barevných rouších. Všichni mají sepjaté ruce a zrak upírají na Ježíše Krista, stejně jako král a královna. Ti jsou vyvedeni na modrém pozadí, jejich postavy jsou zachyceny z profilu a nechybí jim pochopitelně ani královské koruny. Oba jsou oděni v červené, královnin plášť navíc zdobí ještě hermelínový lem.

Fiály zasahující do prostoru mozaiky jsou ve výžlabcích zdobené popínavým břečťanem, vyvedeným na červeném poli. Celou mozaiku rámuje dekorativní motiv odvozený z italského typu a nad vrcholem prostředního pole můžeme spatřit Veraikon.

Dnešní vzhled mozaiky na Zlaté bráně není původní, ještě před několika lety vypadala zcela jinak. V rozmezí let 1992 – 2000 zde totiž proběhla rozsáhlá rekonstrukce, která obnovila její vzhled a zejména pak její barevnost.¹⁷⁷ Během této opravy bylo také potvrzeno, že sklo použité při tvorbě mozaiky pochází z českého území.¹⁷⁸ Ráda bych také poznamenala, že nešlo o první rekonstrukci – mozaika začala chátrat již brzy po své instalaci a během let se dočkala mnoha restaurátorských zásahů.¹⁷⁹

¹⁷⁶ PODLAHA. *Ilustrovaný průvodce metropolitním chrámem svatého Víta v Praze*. s. 22.

¹⁷⁷ MARTAN. *Restaurování mozaiky „Poslední soud“ umístěné nad jižním vstupem do Svatovítské katedrály na Pražském hradě*. s. 178.

¹⁷⁸ Tamtéž. s. 186-188.

¹⁷⁹ Tamtéž. s. 178.

Práce na mozaice byly zhotoveny mezi lety 1370 – 1371 podle návrhu benátského mistra jménem Niccolò Semitecolo.¹⁸⁰ Objednavatelem byl sám Karel IV., který se pravděpodobně inspiroval výzdobou římských fasád, či snad mozaikou na katedrále St. Denise (ta se do dnešních dnů nedochovala).¹⁸¹ Podle K. Stejskala je však možné, že se na přípravě mozaiky podíleli také čeští umělci, např. Mistr Emauzského cyklu.¹⁸² Inspirací pro arkádovou předsíň byla Petru Parlérovi jistě architektura francouzských katedrál a kostelů, konkrétně šlo např. pařížskou Sainte-Chapele či o St.-Urbain v Troyes.¹⁸³ Analogii můžeme sledovat i s kostelem Panny Marie v německém Lübecku.¹⁸⁴ Tento monumentální vstup se postupem času stal inspirací pro celou řadu staveb. Z těch významnějších zmíním např. johanitský kostel na Malé Straně, kostel sv. Ducha v Hradci Králové, či kostel v Chrudimi.¹⁸⁵

¹⁸⁰ PODLAHA. *Ilustrovaný průvodce metropolitním chrámem sv. Víta v Praze*. s. 5.

¹⁸¹ STEJSKAL. *Umění na dvoře Karla IV.* s. 193.

¹⁸² Tamtéž.

¹⁸³ KALINA, KOŤÁTKO. *Praha 1310-1419: kapitoly o vrcholné gotice*. s. 183.

¹⁸⁴ Tamtéž.

¹⁸⁵ Tamtéž.

4.5 Portál Týnského chrámu na Staroměstském náměstí v Praze

Kostel známý jako Chrám Matky Boží před Týnem se nachází v Praze na Starém Městě. Najít jej můžeme na pomezí ulic Celetná, Štupartská a Týnská, nedaleko Staroměstského náměstí. Tento je zasvěcen Panně Marii před Týnem, byl postaven ve 3. čtvrtině 14. století a na jeho místě původně stála románská rotunda.¹⁸⁶

Předmětem mého zájmu je ústupkový portál umístěný v severní boční lodi chrámu, který je datován do doby okolo roku 1380.¹⁸⁷ Mohutný vstup je tvořen otevřenou předsíní, jejíž ostění je členěno výklenky s baldachýny a konzolami. Celý portál je zdobený velmi precizní sochařskou výzdobou, která se však dodnes zachovala jen z části. Samotné dveře rámuje tři ústupky, které jsou v oblasti archivoly zakončené lomeným obloukem. V nadpraží můžeme spatřit bohatě zdobený tympanon (viz příloha 13).

Předsíň, zakončená valenou klenbou, je roubená půlkruhovým pásem svedeným do konzol po obou stranách portálu. Na vrcholu tohoto pásu můžeme spatřit reliéf Kristovy hlavy.¹⁸⁸ Konzoly jsou reliéfně zdobené a sochy, jež na nich původně stály, již dnes nejsou na svém místě. V některých případech lze podle dochovaného motivu na konzolách usuzovat o tom, jaká byla ikonografie těchto soch. Jedna z konzol je zdobena reliéfem ptačích motivů, konkrétně fénixe, pelikána a orla.¹⁸⁹ Protože pelikán symbolizuje oběť, fénix zmrtevýchvstání a orel nanebevstoupení, předpokládá se, že na konzole původně stála socha Ježíše Krista.¹⁹⁰ Jasný se zdá i výklad v případě konzoly, jejíž povrch je zdoben reliéfem s Mojžíšem a evangelisty. Zde údajně stála socha Panny Marie, coby článek spojující Starý a Nový zákon.¹⁹¹ Následující konzola je natolik poškozená, že na jejím povrchu lze rozeznat pouze reliéf mužských

¹⁸⁶ *Dějiny českého výtvarného umění*. s. 190.

¹⁸⁷ MENCL. *Vývoj středověkého portálu v českých zenich*. s. 126.

¹⁸⁸ KUTAL. *České umění gotické*. s. 141.

¹⁸⁹ PEROUTKOVÁ. *Ve službách českých králů a knížat*. s. 182-3.

¹⁹⁰ Tamtéž.

¹⁹¹ Tamtéž. s. 184.

postav, snad se jednalo o proroky a chybějící socha by pak nejspíše představovala sv. Jana Křtitele.¹⁹² Povrch poslední z konzol pak zdobí reliéf lva, anděla a medvěda, což je velmi netradiční spojení. Usuzuje se však, že chybějící sochou mohla být sv. Alžběta.¹⁹³

V ostění se nachází několik bohatě zdobených baldachýnů, k nim náležející sochy však také chybí a dnes se soudí, že zde nikdy nebyly.¹⁹⁴ Vstupní dveře jsou rámovány několika pruty zakončenými lomeným obloukem v oblasti archivoly. Vnější a vnitřní prut jsou zdobeny výžlabkem, ve kterém jsou umístěny plastické listy břechťanu. Po stranách dveřního prostoru, pod tympanonem, můžeme spatřit dva erby, jejichž přítomnost spojuje kostel s královskou reprezentací.¹⁹⁵ V pravém je zobrazena říšská orlice, v levém český dvouocasý lev.

Nejvýznamnější částí tohoto portálu je však bezesporu nesmírně bohatě sochařsky zdobený tympanon umístěný v nadpraží, jehož plocha je lemována plastickými listy břechťanu. V ploše tympanonu je divákovi představen pašijový cyklus s centrálně umístěným motivem Ukřižování se třemi kříži.¹⁹⁶ Mimo Ježíše Krista zde tak můžeme spatřit ještě dva ukřižované lotry, k nimž po žebříku stoupají žoldnéři.¹⁹⁷ Tento motiv je shora doplněn výjevy andělů, kteří si odnáší duši kajícího (vlevo), a démonů, jež táhnou nespasenou duši (vpravo). Přímo nad Ježíšovým křížem je umístěna polopostava Boha-Otce, pod kterým krouží holubice, coby symbol Ducha svatého – dohromady tyto představují sv. Trojici.¹⁹⁸ Po levé straně kříže je scéna, představující Kristovo bičování, vpravo pak můžeme spatřit jeho korunovací trnovou korunou. Dole pod křížem stojí pět postav. Vlevo je Panna Marie, jejíž tělo skloněné pod tíhou smutku podpírá

¹⁹² PEROUTKOVÁ. *Ve službách českých králů a knížat*. s. 183.

¹⁹³ Tamtéž. s. 185.

¹⁹⁴ KUTAL. *České umění gotické*. s. 141.

¹⁹⁵ KUTHAN. *Královské dílo za Jiřího z Poděbrad a dynastie Jagellonců*. s. 36.

¹⁹⁶ HOMOLKA. *Studie k počátkům umění krásného slohu v Čechách*. s. 57-58.

¹⁹⁷ Tamtéž. s. 61.

¹⁹⁸ Tamtéž. s. 59.

Jan Evangelista.¹⁹⁹ Vedle nich je zobrazena Máří Magdalena, jež vztahuje ruce k postavě vojáka Longina.²⁰⁰ Dnes se zdá, jako by tento ukazoval na Ježíše částečně odlomeným prstem, nicméně původně pravděpodobně svíral kopí, kterým propíchl Kristův bok.²⁰¹ Zcela vpravo pak můžeme spatřit postavu vousatého vojáka, který Longina podpírá.

Mistr sochař v tomto případě upustil od tradičního rozdělení tympanonu na horizontální pásy, v nichž byly postavy vždy řazeny vedle sebe.²⁰² Namísto toho se inspiroval malířským uměním, pravděpodobně přímo oltářními malbami, a ponechal pozornost centrálně umístěnému Kristovi.²⁰³ Kompozice je velmi dynamická a dramatická, s cílem zasáhnout emoce příchozích. Provázanost jednotlivých motivů navíc napovídá, že celý tympanon vznikl podle návrhu jediného mistra.²⁰⁴

Panuje zde shoda ohledně vlivu osoby Petra Parléře, jehož styl je ostatně patrný i co se týče vnitřní výzdoby chrámu.²⁰⁵ Analogii můžeme sledovat i s dílem nizozemského mistra Clause Slutera.²⁰⁶ Je také patrná podobnost tohoto portálu se Zpěváckou bránou a se západním průčelím dómu sv. Štěpána ve Vídni,²⁰⁷ a také s reliéfem jižního portálu kostela sv. Kříže v Gmündu.²⁰⁸ V případě tympanonu můžeme sledovat dokonce i vztah k některým malbám, zejména pak k miniaturám sbírky rukopisů Václava IV. a ke kresbám tzv. brunšvického skicáře.²⁰⁹ Analogie existuje i s deskovým malířstvím,

¹⁹⁹ HOMOLKA. *Studie k počátkům umění krásného slohu v Čechách*. s. 62-63.

²⁰⁰ Tamtéž.

²⁰¹ Tamtéž.

²⁰² Tamtéž. s. 84.

²⁰³ Tamtéž.

²⁰⁴ KUTAL. *České gotické sochařství*. s. 60-61.

²⁰⁵ KRBEC. *Pražské kostely a církevní památky*. s. [6].

²⁰⁶ HOMOLKA. *Studie k počátkům umění krásného slohu v Čechách*. s. 84.

²⁰⁷ KUTAL. *České umění gotické*. s. 116.

²⁰⁸ Tamtéž. s. 114.

²⁰⁹ KUTAL. *České gotické sochařství*. s. 141-2.

konkrétně pak s Emauzským Ukřižováním a také s obrazy Mistra třeboňského oltáře.²¹⁰

Jak již bylo několikrát zmíněno výše, portál se nedochoval v původním stavu. Mnoho soch se zcela ztratilo a poškozen byl i samotný tympanon. Postavy mají odlomené některé části těl a došlo i také k narušení povrchu reliéfu.²¹¹ Většina těchto poškození však byla opravena během velké rekonstrukce portálu v letech 1906-1908.²¹²

²¹⁰ KUTAL. *České gotické sochařství*. s. 141-2.

²¹¹ Tamtéž. s. 141.

²¹² Tamtéž.

4.6 Portál Staré radnice v Brně

Budovu Staré radnice najdeme v Jihomoravském kraji v centru města Brno. Konkrétně leží v Radnické ulici, severně od Zelného trhu. Její původní funkce není známá, jako radnice je však tato označována již v pramenech pocházejících z první poloviny 14. století.²¹³ Svému účelu sloužila až do roku 1935 a nyní zde sídlí informační turistické centrum a galerie.²¹⁴

Předmětem mého zájmu je portál umístěný v průčelí radniční věže (viz příloha 14). Je dílem brněnského mistra Antona Pilgrama, který jej dokončil v roce 1511.²¹⁵ Dveřní prostor je zde lemovaný štíhlými pruty, které se v oblasti archivoly přetínají a vytváří klenbu. Nad ní můžeme spatřit pět fiál, které jsou zdobené soškami měšťanů a zbrojnošů umístěnými pod baldachýny.

Ostění tvoří čtyři štíhlé pruty po obou stranách portálu, které vyrůstají ze šroubových patek zdobených kanelováním. Ty jsou umístěné na vysokém soklu. V místě, kde ostění přechází do archivoly, se pruty štěpí a v oblasti klenebního oblouku pak vytváří tvar oslího hřbetu. Stříšková lišta se rozděluje do tří vzájemně se prolínajících oslích oblouků. V tom prostředním je dnes štít s městským znakem, který tam byl instalován až dodatečně v roce 1660.²¹⁶ Po stranách portálu můžeme spatřit dva oblé sloupky, které vyrůstají ze šroubových patek. Pnou se po celé délce ostění a v oblasti archivoly se z nich odštěpuje po každé straně jeden prut. Sloupky posléze přerůstají do dvou postranních fiál. Těch je zde celkem pět a každou zdobí socha stojící na podstavci zdobeném rostlinnými motivy, který z vrchu kryje baldachýn. Postranní fiály nesou sošky zbrojnošů, vnitřní dvě zdobí figury měšťanů a prostřední fiála nese sochu bohyně spravedlnosti Justice, která je zde však umístěna až od

²¹³ KUTHAN. *Česká architektura v době posledních Přemyslovců*. s. 168.

²¹⁴ Turistické informační centrum města Brno. *Go to Brno* [online]. Citováno 22. 3. 2015. Dostupné z WWW: <<http://www.gotobrno.cz/stara-radnice>>.

²¹⁵ MENCL. *Vývoj středověkého portálu v českých zemích*. s. 152.

²¹⁶ VÁCHA. *Restaurování portálu Staré radnice v Brně*. s. 43-44.

2. poloviny 16. století.²¹⁷ Soudí se, že buďto nahradila skulpturu s výjevem Stolice Boží milosti,²¹⁸ nebo původní poničenou sochu Justice.²¹⁹

Fiály zdobí krabi a jsou zakončené křížovou kytkou s poupětem na vrcholku. První fiála po levé straně se stáčí kolem své osy a stejnou rotací můžeme vidět také na baldachýnu druhé fiály zprava. Nejvíce pozornosti k sobě však přitahuje nejvyšší prostřední fiála, jejíž vrcholek se naklání a zdánlivě se bortí k levé straně. Jedná se o prvek pozdní gotiky, který odkazuje k odhmotnění a ztrátě vnitřní síly.²²⁰ Přestože byl výtvar zcela určitě autorovým záměrem, váží se k místu dvě pověsti, které toto ohnutí vysvětlují jinak. V obou těchto příbězích figurují peníze: první pověst praví, že radní za výtvar nezaplatili a autor portálu jim proto naschvál vystavěl věžičku křivě, zatímco druhá pověst, že autor nedostal vyplacenou zálohu, ve vzteku se opil a v tomto stavu pak rýsoval plány.²²¹ Dochované dokumenty nicméně dokazují, že Anton Pilgram za svoji práci zapláceno dostal.²²²

Portál prošel několika rekonstrukcemi, ta poslední proběhla na konci 20. století a dodnes se diskutuje o tom, zda byla provedena vhodně. Restaurátoři zde totiž použili metodu tzv. obětované vrstvy a odstranili předchozí nánosy na památce.²²³ Bohužel se však předtím nepokusili tyto vrstvy prozkoumat, čímž pravděpodobně zničili např. informace o tom, zda byl portál v minulosti polychromován.²²⁴

Co se týče analogií, můžeme na našem území nalézt hned dva typově podobné portály. Oba se nachází v Praze a časově tomu brněnskému o několik let

²¹⁷ SAMEK. *Brno: Stará radnice*. s. [5].

²¹⁸ VÁCHA. *Restaurování portálu Staré radnice v Brně*. s. 43-44.

²¹⁹ SAMEK. *Brno: Stará radnice*. s. [5].

²²⁰ MENCL. *Vývoj středověkého portálu v českých zemích*. s. 152.

²²¹ SAMEK. *Brno: Stará radnice*. s. [19-20].

²²² Tamtéž. s. [4].

²²³ VÁCHA. *Restaurování portálu Staré radnice v Brně*. s. 43-44.

²²⁴ Tamtéž.

předchází, jejich dokončení je datováno do doby kolem roku 1500.²²⁵ Jedná se o portál pražského staroměstského orloje a o portál umístěný v jihovýchodním koutě Vladislavského sálu, který je dílem architekta Benedikta Rejta.²²⁶ Anton Pilgram byl ovlivněn také severoitalskými renesančními plastikami a pravděpodobně i tvorbou Andrey Mantegny.²²⁷

Na závěr bych také ráda zmínila samotnou osobu Antona Pilgrama. Tento umělec je v kontextu pozdně gotického sochařství poměrně významný - A. Kutal jej spolu s Adamem Kraftem a Petrem Vischerem st. dokonce řadí mezi nejvýznamnější zástupce tohoto směru ve střední Evropě.²²⁸ Pilgram se v Brně podílel např. na stavbě kostela sv. Jakuba či na sochařské výzdobě Židovské brány. Nejslavnější stavba, na které participoval, byl však dóm sv. Štěpána ve Vídni, kde se dodnes dochovaly dvě jeho podobizny.²²⁹

²²⁵ MENCL. *Vývoj středověkého portálu v českých zemích*. s. 152-153.

²²⁶ Tamtéž.

²²⁷ KUTAL. *České gotické umění*. s. 167-168.

²²⁸ KUTAL. *Gotické sochařství v Čechách a na Moravě*. s. 82.

²²⁹ Tamtéž. s. 82-83.

5 ÚLOHA PORTÁLU V ORGANISMU SAKRÁLNÍ STAVBY

V této závěrečné kapitole bych se ráda zmínila o ikonografii vstupních portálů. Můžeme říci, že portál měl v rámci sakrální stavby mimořádný význam, protože představoval předěl mezi každodenním životem a duchovním světem. Chrám byl vnímán jako příbytek Boží a věřící do něj vstupovali právě skrze pomyslnou bránu nebes, kterou portál symbolizoval. Jeho ikonografie měla proto v minulosti za úkol apelovat na středověkého věřícího.

Další nepopiratelných úkolem ikonografie portálů a sakrálních staveb obecně, bylo věřícího vzdělávat. Pro středověkého člověka totiž představovala chrámová výzdoba jeden z mála dostupných informačních zdrojů týkajících se náboženství. Již v 11. století, kdy křesťanství v našich zemích stále ještě zápasilo s pohanskou vírou, pomáhala tato ikonografie oslovit nevěrce a zprostředkovat jim Písmo. Věřící pak s pomocí umělecké výzdoby chrámů dokázali lépe pochopit kázání i víru jako takovou. Tento princip byl přítomen v křesťanském umění již od raného středověku, kdy se výzdoba stávala tzv. biblí chudých (*Biblia pauperum*).

V románském období je vstupní portál vnímán jako připomínka blížícího se Kristova návratu a je spojován se slovy z evangelia podle Jana, která odkazují k vykoupení skrze Kristovu smrt na kříži. Zmíněný úryvek zní takto: „*Já jsem brána. Kdokoli vejde skrze mne, bude spasen.*“²³⁰ Přímo tento úryvek můžeme najít např. na portálu kostela sv. Linharta v Cítově. Románská portálová architektura předává nejdůležitější ikonografická sdělení většinou pomocí půlkruhového tympanonu, celkově bychom však mohli říci, že náměty nejsou příliš komplikované, spíše naopak. Většinou se jedná o jednoduché scény, které jsou mnohdy i poměrně schematizované, jako je tomu třeba v případě tympanonu portálu kostela sv. Václava v Hrusicích.

²³⁰ J 10, 9.

Gotika oproti tomu přichází s propracovanější ikonografií, což je v první řadě umožněno díky kvalitnější technické práci. Součástí ostění se stávají sochy, které jsou z počátku strnulé, postupem času však získávají mnohem dynamičtější vzhled a zbavují se též šablonovitosti. Scény v tympanonu jsou se sochami v ostění provázané a tím pádem jsou i tyto mnohem složitější a obsáhlejší, což lze vidět např. na portálu Porta coeli v Předklášteří u Tišnova.

Co se týká námětu, nejčastěji se na portálech můžeme setkat s těmi biblickými, v nichž figuruje Ježíš Kristus. Ten bývá znázorněn např. jako vládce světa Pantokrator se čtyřmi evangelisty po boku (např. portál Porta coeli v Předklášteří u Tišnova), či jako soudce při Posledním soudu, kterak levou rukou žehná duším putujícím do nebe a pravou odsuzuje hříšníky do pekla (např. Zlatá brána katedrály sv. Víta). Setkat se pochopitelně můžeme též s motivem Ukřižování, který najdeme např. na tympanonu Týnského chrámu v Praze. Svě místo zde má ale i Bůh-Otec, jehož postava bývá doplněna o holubici symbolizující Ducha svatého – spolu s Ježíšem pak tyto tři tvoří tzv. svatou trojici, jako tomu původně bylo na tympanonu bývalého portálu kostela Panny Marie Sněžné v Praze. Mnoho chrámů je zasvěceno Panně Marii či některému ze svatých otců, s nimiž se v portálové ikonografii také setkáváme. Svě místo zde mají i čeští zemští patroni (např. sv. Václav, sv. Vojtěch či sv. Prokop), coby boží pomocníci prosazujících křesťanskou víru. Krásnou ukázkou tohoto případu je tympanon portálu kostela sv. Václav v Hrusicích. A zapomenout nesmíme ani na donátory staveb, kteří jsou většinou zobrazeni v pokleku před svatými, jak to můžeme vidět na Zlaté bráně katedrály sv. Víta či na tympanonu v Předklášteří u Tišnova.

6 ZÁVĚR

Cílem mé bakalářské práce bylo stručně popsat vývoj vstupního portálu v českých zemích v období středověku a posléze demonstrovat proměny a variabilitu tohoto typu architektury na případech vybraných památek. Použila jsem několik metod výzkumu, konkrétně šlo o deskripci, formálně-stylovou a ikonografickou analýzu a interpretaci uměleckého díla. Pracovala jsem přitom zejména s odbornou literaturou z oblasti dějin umění a kultury, estetiky, teologie a historie. Text jsem též podložila obrazovou přílohou.

Vývoj vstupního portálu jsem teoreticky popsala v úvodní kapitole, kde jsem se zabývala především formálně-stylovými změnami, které odrážely dobovou architekturu a také stupeň technologického vývoje. Poznatky načerpané z odborné literatury jsem podložila vlastní zkušeností získanou při deskripci konkrétních portálů, se kterými čtenáře seznamuji v druhé části své práce. Pro tento účel jsem záměrně zvolila takové památky, které byly ve své době výjimečné pro svoji formálně-stylovou a ikonografickou výzdobu. Dbala jsem také na to, aby zde byly rovnoměrně zastoupeny oba středověké stavební slohy – v práci proto můžete najít 6 románských a 6 gotických portálů, z nichž nejmladší pochází z počátku 12. století a nejstarší z poloviny 16. století. Troufám si tvrdit, že právě na příkladu těchto konkrétních památek jsem mohla nejlépe demonstrovat vývojové změny popsané v úvodní kapitole. V úplném závěru práce pak v krátkosti shrnuji základní informace týkající se ikonografie portálů a dopadu, jež tato měla na středověkého člověka.

Věřím, že se mi podařilo uvést všechny základní informace a dosáhnout tak cíle vytyčeného v úvodu této práce. Mrzí mne však, že z časových a prostorových důvodů jsem se bohužel nemohla hlouběji zabývat ikonografií vstupních portálů. Tomuto tématu jsem se věnovala pouze v krátkosti v rámci závěrečné kapitoly, přestože jeho šíře je bezesporu mnohem větší.

Na závěr bych ráda poukázala na to, že téma středověkého vstupního portálu je velmi rozsáhlé a tato práce proto nepostihuje všechny jeho aspekty. Po bližším seznámení s vybranými památkami si troufám tvrdit, že každá z nich by mohla být předmětem diplomové práce sama o sobě. Na území České republiky navíc existuje ještě celá řada dalších významných portálů, kterým zde z prostorových důvodů nemohla být věnována pozornost. V tomto případě tedy bohužel nelze moji práci vnímat jako komplexní dílo, ale spíše jako obecný úvod do této problematiky.

Téma středověkého portálu bylo v českém prostředí doposud komplexněji nastíněno jen v článku *Vývoj středověkého portálu v českých zemích* od Václava Mencla,²³¹ věřím proto, že je zde mnoho prostoru pro hlubší bádání, které si toto bezesporu zajímavé téma jistě zaslouží. To už je však práce pro další badatele.

²³¹ MENCL. *Vývoj středověkého portálu v českých zemích*. 1960.

5 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

BARTLOVÁ, Milena – CHARVÁT, Petr. Z počátků křesťanství v českých zemích: ikonografie románských tympanonů. In: *Umění. Časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky*. Praha: Ústav dějin umění AV ČR, 2001, roč. 49, s. 384-397. ISSN 0049-5123.

BAŤKOVÁ, Růžena, ed. *Umělecké památky Prahy. Nové Město, Vyšehrad, Vinohrady (Praha 1)*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1998. 839 s. ISBN 80-200-0627-3.

BENEŠOVSKÁ, Klára ed. [*10 století architektury. 1*], *Architektura románská*. Vyd. 1. Praha: Správa Pražského hradu, 2001. 183 s. ISBN 80-86161-34-X.

BENEŠOVSKÁ, Klára. Záboří a Olomouc: vandrující umělci, skicáře, kopie, vzorníky a úloha uvědomělých stavebníků. In: *Pro arte. Sborník k poctě Ivo Hlobila*. Praha: Artefactum, nakl. ÚDU AV ČR, 2002, s. 51-65. ISBN 80-903230-1-4.

Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deuterokanonických knih): český ekumenický překlad. 19., (10. opr.) vyd. Praha: Česká biblická společnost, 2013. 1387 s. ISBN 978-80-87287-66-8.

BIRNBAUM, Vojtěch ed. *Dějepis výtvarného umění v Čechách. I. díl, Středověk*. Praha: SVU Mánes, 1923-1931. 14 seš. ve 12 sv. (435 s., [14] l. obr. příl.).

BRADNA, Jan. Poznatky restaurátora získané při restaurování románského portálu kostela sv. Prokopa v Záboří nad Labem. In: *Průzkumy památek. = Denkmalforschung. = Historical Monuments' Research & Documentation*. 14, 1, (2007,) s. 87-102.

Dějiny českého výtvarného umění. Sv.1/1., Od počátků do konce středověku. 1. vyd. Praha: Academia, 1984. 397 s., 286 černobílých a 62 barevných reprod. v textu. ISBN 80-200-0069-0.

DENKSTEIN, Vladimír. Původ a význam kamenného reliéfu (tzv. tympanonu) ze hřbitovní zdi kostela Panny Marie Sněžné v Praze. In: *Umění. Časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky.* 41, č. 2, (1993,) s. 76-100.

DOLEŽEL, František, ed. *Průvodce basilikou Sv. Prokopa v Třebíči - zámku.* V Třebíči: Jednota sv. Prokopa pro vnitřní obnovu a výzdobu basiliky, [1939]. 19 s.

DROBNÁ, Zoroslava. *Předklášteří u Tišnova.* Praha: Vyšehrad, 1940. [XIV] s. Poklady národního umění; Sv. 13.

FAJT, Jiří - HLAVÁČKOVÁ, Jana – ROYT, Jan. Reliéf z kostela Panny Marie Sněžné na Novém Městě pražském. In: *Bulletin Národní galerie v Praze 3–4.* 1993–1994. s. 16 - 27. ISSN 0862-8912.

FLÍDR, Aleš. Stavební omyly, záměrné návraty či snahy po modernitě?: osudy nejen západního portálu baziliky Porta coeli v Předklášteří u Tišnova. In: *Opuscula historiae artium : časopis Semináře dějin umění Filozofické fakulty Masarykovy univerzity Brno.* Masarykova univerzita Roč. 59, č. 1-2 (2010), s. 4-29.

HLADÍK, Dušan, ed. *Dějiny kláštera Porta Coeli I.* Tišnov: Sursum, 1994. 199 s. Mosty; sv. 2. ISBN 80-85799-00-6.

HOMOLKA, Jaromír - KESNER, Ladislav, ed. *České umění gotické.* Praha: Národní galerie, 1964. 75 s., 57 s. obr. příl.

HOMOLKA, Jaromír. *Studie k počátkům umění krásného slohu v Čechách: k problematice společenské funkce výtvarného umění v předhusitských Čechách*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova, 1976. 121 s., [19] s. obr. příl. Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica. Monographia; sv. 55/1974.

HÖSLER, Matthäus – CETKOVSKÝ, Gorazd - ČIŽINSKÁ, Helena – HÁJEK, Josef. Dějiny karmelitánů v Praze. In: *Staletá Praha*. Praha: Národní památkový ústav 26, č. 2, (2010), s. 2-35.

CHARVÁTOVÁ, Kateřina. *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420*. 1. svazek, *Fundace 12. století*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 1998. 367 s. ISBN 80-7184-617-1.

KALINA, Pavel. *Praha 1310-1419: kapitoly o vrcholné gotice*. 1. vyd. Praha: Libri, 2004. 237 s. ISBN 80-7277-161-2.

KRBEC, Emil, ed. *Pražské kostely a církevní památky: o chrámu Matky Boží před Týnem zejména*. Praha: Vydavatelstvo Pražské kostely a církevní památky, 1939. [XXXVI] s.

KUTAL, Albert - LÍBAL, Dobroslav. *České umění gotické. I, Stavitelství a sochařství*. 1. vyd. Praha: S.V.U. Mánes, 1949. 80, xiii s., [193] s. obr. příl. Zlatý list; sv. 4.

KUTAL, Albert. *České gotické sochařství 1350-1450*. 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1962. 180 s., [224] s. obr. příl. České dějiny / SNKLU; sv. 30.

KUTAL, Albert. *České gotické umění*. 1. vyd. Praha: Obelisk, 1972. 209, [2] s.

KUTAL, Albert. *Gotické sochařství v Čechách a na Moravě*. V Praze: Umělecká beseda, [194-]. 85 s., [22] s. obr. Cesta k umění - průvodce po dějinách národního umění. Díl 3., V duchovním středu; sv. 2 (6).

KUTHAN, Jiří, ed. *Umění doby posledních Přemyslovců*. Roztoky u Prahy: Středočeské muzeum, 1982. 371 s.

KUTHAN, Jiří, ed. *Počátky a rozmach gotické architektury v Čechách: k problematice cisterciácké stavební tvorby*. 1. vyd. Praha: Academia, 1983. 375 s.

KUTHAN, Jiří. Ideový program tišnovského portálu a jeho kořeny. In: *Umění. Časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky*. 1979, 27, 2 Roč. 27, č. 2 (1979), s. 107-118 · 11 obr.

KUTHAN, Jiří. *Česká architektura v době posledních Přemyslovců: Města - hrady - kláštery - kostely*. Vyd. 1. Vimperk: Tina, 1994. 582 s., [16] s. barev. fotogr. ISBN 80-85618-14-1.

KUTHAN, Jiří. *Královské dílo za Jiřího z Poděbrad a dynastie Jagellonců. Díl druhý, Města, církve, korunní země*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny ve spolupráci s Katolickou teologickou fakultou UK, 2013. 815 s. ISBN 978-80-7422-245-0.

MAHLER, Zdeněk - CHOTĚBOR, Petr - HLOBIL, IVO. *Katedrála sv. Víta. Díl I, Stavba*. 1. vyd. Praha: Správa Pražského hradu, 1994. 78 s.

MARTAN, Alois – MARTHAN, Martin. Restaurování mozaiky "Poslední soud" umístěné nad jižním vstupem do Svatovítské katedrály na Pražském hradě. In: *Zprávy památkové péče. Časopis státní památkové péče*. 62, č. 6, (2002,) s. 178-188.

MENCL, Václav. Vývoj středověkého portálu v českých zemích. In: *Zprávy památkové péče. Časopis státní památkové péče* XX/1, 1960, s. 8- 26;112-153.

MENCL, Václav. *Česká architektura doby lucemburské*. 1. vyd. Praha: Sfinx, 1949. 300 s., fot., ilustr., rejstř. Nové cíle; Sv. 1059.

MERHAUTOVÁ, Anežka - TŘEŠTÍK, Dušan - HOBZEK, Josef. *Románské umění v Čechách a na Moravě*. 2. vyd. Praha: Odeon, 1984. 362 s. České dějiny; Sv. 59.

MERHAUTOVÁ, Anežka. *Raně středověká architektura v Čechách*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1971. 383 s.

MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ, Anežka. Příspěvky k vlivu francouzské románské architektury na architekturu českou. In: *Umění : Sborník pro českou výtvarnou práci*. 17 (1945-1949) ,295-2977

NAČERADSKÁ, Petra. Dějiny kostela sv. Prokopa v Záboří nad Labem na základě písemných pramenů. · In: *Průzkumy památek*. 2007, 14, 1 Roč. 14, č. 1 (2007), s. 43-62 · il., plány.

PEROUTKOVÁ, Jana – ŠMIED, Miroslav – ZÁRUBA, František, ed. *Ve službách českých knížat a králů: kniha k poctě profesora Jiřího Kuthana*. Vyd. 1. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Katolická teologická fakulta, Ústav dějin křesťanského umění v NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2013. 391 s. Opera Facultatis theologiae catholicae Universitatis Carolinae Pragensis. Historia et historia artium; vol. 16. ISBN 978-80-7422-248-1.

PODLAHA, Antonín, ed. *Ilustrovaný průvodce metropolitním chrámem svatého Víta v Praze*. 4. vyd. V Praze: Nákladem vlastním, 1925. 32 s.

SAMEK, Bohomil – FLODROVÁ, Milena. *Brno Stará radnice*. Brno: Park kultury a oddechu, 1988. [12] s.

STEJSKAL, Karel. *Umění na dvoře Karla IV*. Praha: Artia, 1978. 229 s.

ŠKODA, Eduard. *Pražské svatyně: kostely, kaple, synagogy, církevní sbory a modlitebny od úsvitu křesťanství na práh 21. století*. 1. vyd. Praha: Libri, 2002. 287 s. ISBN 80-7277-098-5

VÁCHA, Zdeněk. K metodě restaurování Pilgramova portálu Staré radnice v Brně v letech 1996-1997. In: *Zprávy památkového ústavu v Brně*. Brno: Památkový ústav 1997-1999 1213-0338 ,3 (1999) ,s. 43-44 : il.

ŽAMBERSKÝ, Antonín. *Bazilika bývalého opatství benediktinů v Třebíči*. Vyd. 1. Třebíč: Arca JiMfa, 1995. 40 s., [4] s. příl. ISBN 80-85766-52-3.

Internetové zdroje

České dědictví UNESCO [online]. Dostupné z WWW: <<http://www.unesco-czech.cz/praha/predstaveni/>>.

Národní muzeum. *eSbírky – kulturní dědictví online* [online]. Dostupné z WWW: <<http://www.esbirky.cz/predmet/923797>>.

Národní památkový ústav. *MonumNet* [online]. Dostupné z WWW: <<http://monumnet.npu.cz/>>.

Turistické informační centrum města Brno. *Go to Brno* [online]. Dostupné z WWW: <<http://www.gotobrno.cz/>>.

6 RESUMÉ

6.1 České resumé

Bakalářská práce se zabývá tématem středověkého portálu v českých zemích v době románské a gotické. V první části uvádím stručný vývoj portálové architektury v tomto období a posléze tyto proměny demonstruji na příkladu vybraných památek. Pro tento účel jsem zvolila 12 portálů z období od počátku 12. až do poloviny 16. století. Věnuji se analýze a deskripci jejich formální a ikonografické výzdoby a zmiňuji také jejich nejbližší analogie a současný stav. V závěrečné kapitole pak v krátkosti shrnuji všeobecné poznatky týkající se ikonografie portálů a jejich úlohy v organismu sakrální stavby.

Klíčová slova: portál – románská architektura – gotická architektura – sakrální architektura - české země – kostel sv. Jakuba v Jakubu-Církvicích – kostel sv. Prokopa v Záboří nad Labem – kostel sv. Václava v Hrusicích – kostel sv. Linharta v Cítově – kostel sv. Havla v Poříčí nad Sázavou – kostela sv. Prokopa v Třebíči – Porta coeli v Předklášteří u Tišnova – kostel Nanebevzetí Panny Marie v Polici nad Metují – kostel Panny Marie Sněžné v Praze – Zlatá brána katedrály sv. Víta v Praze – Týnský chrám v Praze - Stará radnice v Brně.

6.2 English Summary

Bachelor work deals with the topic of medieval portal in Czech country during roman and gothic times. In the first part, there is a brief development of portal architecture of this period and after that these changes are demonstrated on examples of selected particular sights. For this aim I chose 12 portals dated from the beginning of 12th century up to the half of 16th century. I deal with an analysis and description of their formal and iconographic decoration and I also mention their closest analogy and contemporary condition. In the last chapter I briefly summarise general knowledge in connection with iconography of portals and their task in the organism of sacral buildings.

Key words: portal – roman architecture – gothic architecture – sacral architecture – Czech country – church of St. Jakob in Jakub Církvice – church of St. Prokop in Zábouří nad Labem – church of St. Wenceslas in Hrusice – church of St. Linhart in Cítov – church of St. Havel in Poříčí nad Sázavou – church of St. Prokop in Třebíč – Porta coeli in Předklášteří u Tišnova – church of Assumption of Virgin Mary in Police nad Metují – church of St. Mary Snowy in Prague – Golden gate of St. Vitus cathedral in Prague – the Tyne cathedral in Prague – Old Town Hall in Brno.

7 PŘÍLOHY

1. Jakub-Církvice, kostel sv. Jakuba s portálem a sochařskou výzdobou, kolem roku 1165.

2. Jakub-Církvice, detailní pohled na tympanon portálu kostela sv. Jakuba, kolem roku 1165.

3. Zábřeží nad Labem, detail archivolty portálu kostela sv. Prokopa, 1. pol. 12. století.

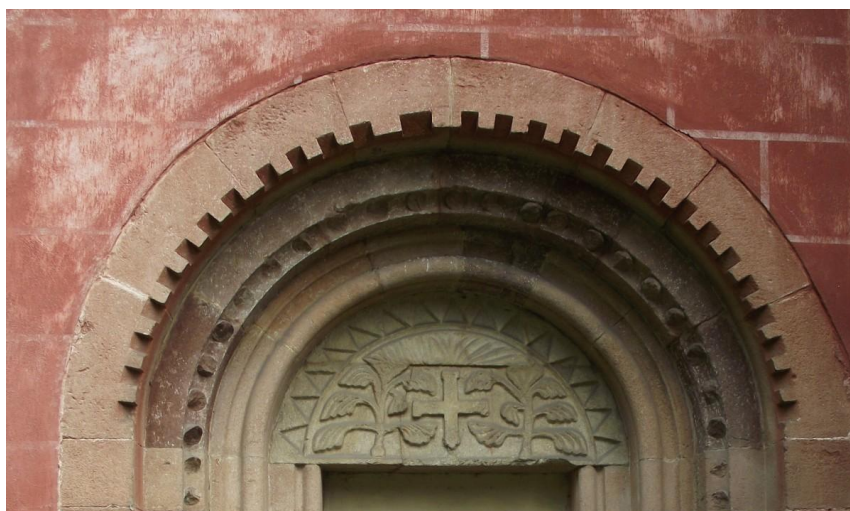
4. Hrusice, tympanon jižního portálu kostela sv. Václava, počátek 13. století.

5. Cítov, detail nadpraží portálu kostela sv. Linharta, 1. třetina 13. století.

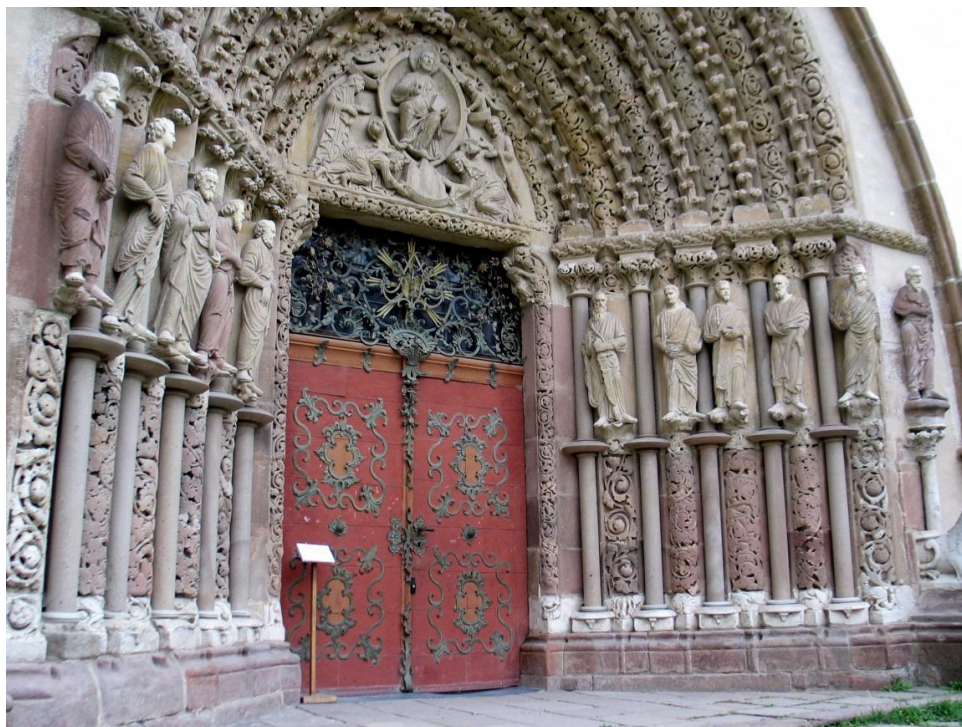
6. Poříčí nad Sázavou, nadpraží portálu kostela sv. Havla, 1. třetina 13. století.

7. Třebíč, portál kostela sv. Prokopa, polovina 13. století.

8. Předklášťerí u Tišnova, portál Porta coeli kostela Nanebevzetí Panny Marie, polovina 13. století.

9. Police nad Metují, archivolta portálu kostela Nanebevzetí Panny Marie, mezi lety 1270-1280.

10. Praha, tympanon bývalého portálu kostela Panny Marie Sněžné, mezi lety 1343-1346.

11. Praha, Zlatá brána katedrály sv. Víta, kolem roku 1367.

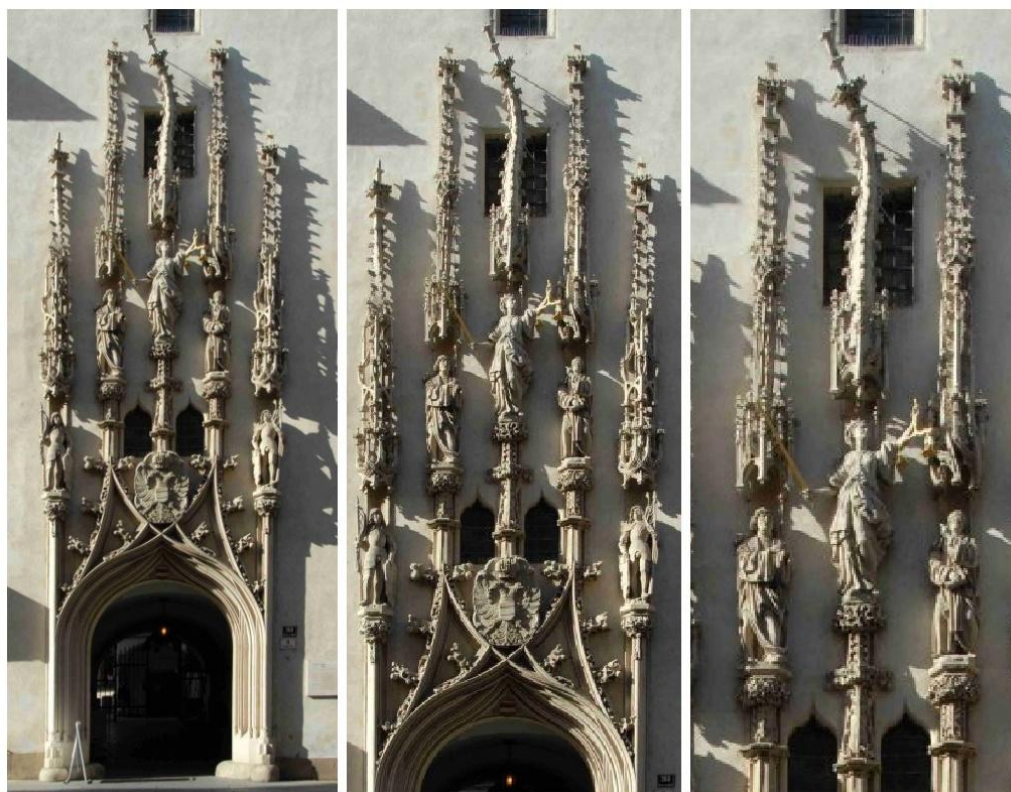
12. Praha, detail žebroví Zlaté brány katedrály sv. Víta, kolem roku 1367.

13. Praha, tympanon portálu Týnského chrámu, kolem roku 1380.

14. Brno, portál Staré radnice, rok 1511.

8 SEZNAM VYOBRAZENÍ

1. *Jakub-Církvice, kostel sv. Jakuba s portálem a sochařskou výzdobou, kolem roku 1165.* Foto: Miroslav Vrána. Památky Kutné Hory [online]. Převzato dne 29. 3. 2016. Dostupné z WWW: <<http://www.pamatky-kutna-hora.cz/okoli-kutne-hory/kostel-sv-jakuba>>.
2. *Jakub-Církvice, detailní pohled na tympanon portálu kostela sv. Jakuba, kolem roku 1165.* Foto: Miroslav Vrána. Památky Kutné Hory [online]. Převzato dne 29. 3. 2016. Dostupné z WWW: <<http://www.pamatky-kutna-hora.cz/okoli-kutne-hory/kostel-sv-jakuba>>.
3. *Záboří nad Labem, detail archivolty portálu kostela sv. Prokopa, 1. pol. 12. století.* Foto: Geospy [online]. Převzato dne 29. 3. 2016. Dostupné z WWW: <<http://www.geospy.org/object/GSGQ4>>
4. *Hrusice, tympanon jižního portálu kostela sv. Václava, počátek 13. století.* Foto: Václav Mencl. Vývoj středověkého portálu v českých zemích. s. 145.
5. *Cítov, detail nadpraží portálu kostela sv. Linharta, 1. třetina 13. století.* Foto: Pavel Švejnar: Kostely ve středních Čechách [online]. Převzato dne 29. 3. 2016. Dostupné z WWW: <<http://www.pafoto.estranky.cz/fotoalbum/romanske-kostely-ve-strednich-cechach/kostel-sv.-linharta-v-citove/07.html>>.
6. *Poříčí nad Sázavou, nadpraží portálu kostela sv. Havla, 1. třetina 13. století.* Foto: Turistika: Poříčí nad Sázavou [online]. Převzato dne 29. 3. 2016. Dostupné z WWW: <<http://www.turistika.cz/mista/porici-nad-sazavou-kostel-sv-havla>>
7. *Třebíč, portál kostela sv. Prokopa, polovina 13. století.* Foto: Vysočina Tourismu [online]. Převzato dne 29. 3. 2016. Dostupné z WWW: <<http://www.region-vysocina.cz/po-vyznamnych-pamatkach-trebice-a-okoli-cx383>>.
8. *Předkláštěří u Tišnova, portál Porta coeli kostela Nanebevzetí Panny Marie, polovina 13. století.* Foto: Václav Brodský. Wikimedia Commons [online]. Převzato dne 27. 3. 2016. Dostupné z WWW: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Porta_coeli_Ti%C5%A1nov_5877.JPG>.
9. *Police nad Metují, archivolta portálu kostela Nanebevzetí Panny Marie, mezi lety 1270-1280.* Foto: Turistik: Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Polici nad Metují [online]. Převzato dne 27. 3. 2016. Dostupné z WWW: <<http://www.turistik.cz/cz/kraje/kralovehradecky-kraj/okres-nachod/police-nad-metuji/>>.
10. *Praha, tympanon portálu kostela Panny Marie Sněžné, mezi lety 1343-1346.* Foto: Autor.
11. *Praha, Zlatá brána katedrály sv. Víta, kolem roku 1367.* Foto: Autor.
12. *Praha, detail žebroví Zlaté brány katedrály sv. Víta, kolem roku 1367.* Foto: Autor.
13. *Praha, tympanon portálu Týnského chrámu, kolem roku 1380.* Foto: Autor.
14. *Brno, portál Staré radnice, rok 1511.* Foto: Go to Brno [online]. Převzato 27. 3. 2016. Dostupné z WWW: <<http://www.gotobrno.cz/kriva-vezicka/>>.